

Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı

Turkish Shot or Common Mistake Parthian Shot I: Turkish Shot in Ancient Ages

Umud KANSOY¹

ÖZ

Türk atışı/Part atışı süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atması yöntemine verilen addır. Türk Atışı, Orta Asya göçebelere tarafından kullanılan ünlü bir süvari atış tekniğidir. Turan taktiğinin ilk aşaması olan sahte ricat aldatmacasının zarar görmeden ve başarılı bir şekilde sonuca ulaştırılabilmesi için en önemli unsurdur. Söz konusu atış yöntemini Batılılara karşı ilk kez etkin biçimde kullanan kavim Partlar (MÖ 247-MS 224) olmuştur. Bu atış tekniğinin Romalıların Harran/Carrhae Savaşı'nda (MÖ 53) Partlara yenilmeleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayı Batı'da bu atış tekniği uzun süre Part atışı adı ile korku ve saygı ile anılır olmuştur. Bununla birlikte söz konusu adlandırma pek doğru değildir. 3000 yıllık Türk kültür ve sanatındaki süreklilik, arkeolojik ve tarihi kayıtlar bu atış tekniğinin "Türk atışı" adı ile anılmasını gerekli kılmaktadır. Bu makale serisi Part atışı adı ile anılan atış yönteminin Türk atışı adı ile anılması gerektiği gerçeğini somut tarihi kanıtlar ile ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Part atışı, Türk atışı, Turan taktiği, sahte ricat, süvari, piyade

ABSTRACT

Turkish shot/Parthian shot is the name given to the method of cavalrymen turning 180 degrees while galloping and shooting accurate arrows. Turkish Shooting is a famous cavalry shooting technique used by Central Asian nomads. It is the most important element of the fake retreat deception, which is the first stage of the Turan tactic, used in order to win with a minimum of casualties. The first people to use this shooting method effectively against Westerners were the Parthians (247 BC - 224 AD). This shooting technique made a great contribution to the Romans' defeat by the Parthians at the Battle of Harran/Carrhae (53 BC). Therefore, in the West, this shooting technique has long been known as the feared and respected Parthian shot. However, the naming in question is not quite correct. From 3000 years of Turkish culture and art, and archaeological and historical records, it is clear that this shooting technique should be called "Turkish shot". This series of articles, using concrete historical evidence, aims to reveal the fact that the shooting method, which is called the Parthian shot, should be called the Turkish shot.

Keywords: the Turkish shot, the Parthian shot, Turan tactic, fake retreat, cavalry, infantry

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Umud Kansoy (Dr.),
Ataşehir TEB Anadolu Lisesi, İstanbul, Türkiye
E-posta: umut.kansoy1@gmail.com
ORCID: U.K. 0000-0003-0031-4600

Başvuru/Submitted: 01.07.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

15.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

18.09.2021

Kabul/Accepted: 21.09.2021

Online Yayın/Published Online: 06.12.2021

Atıf/Citation: Kansoy, Umud. "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 2 (2021): 711-774.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.958889>

EXTENDED ABSTRACT

The article aims to reveal with concrete historical evidence that the shooting method, which is called the Parthian shot, should be called the Turkish shot. For this purpose, the concrete traces of the Turkish shot from the first ages to the present will be determined and shared. In this study, which is the first article of the series, it will be focused on the peoples who lived before the Parthians and used the Turkish shot. Then, with the influence of the Turks, "Turkish shot" practices will be started in China and Korea. In order to reach the works depicting the Turkish shot during the mentioned periods, works containing various genres were scanned in the museums of countries such as America, England, Austria, France, Russia, Ukraine, Greece, China, Japan and Korea.

The study was initiated by presenting the archaeological artifacts showing that Turkish shot was carried out by the Cimmerians, Scythians, Sarmatians and Amazons, who are disputed whether they are a Turkish or Iranian tribe. Since the literary works belonging to these nations have not survived to the present day and their languages are not known exactly, it is very difficult to prove their nationality definitively. Generally, the evidence brought about which nation they belong to is secondary evidence. However, it would not be wrong to argue that they are more close to the Turkish cultural basin with their geography, equestrian nomadic lifestyles and traditions. For this reason, the study started with the Turkish shooting in the mentioned nations and thus the historical development of this method was also displayed.

It was determined that the Cimmerians applied the Turkish shooting technique by putting the reins on their backs, the Amazons even adapted the Turkish shooting method to weapons such as slingshots, lasso, axes, spears and swords and the Scythians and Amazons also applied the Turkish shot as infantry.

The fact that the Turkish shot method started with the proto-Turks is revealed by the legends about the legendary "İ" [Yi/Ho Yi] who lived in the Hsia dynasty (2100 BC - 1600 BC) in China and the engraving depicting him while shooting the Turkish shot. It has been presented with archaeological evidence that this shooting method was carried to China by the Proto-Turks and Turks from very early times.

This shooting technique, which is commonly referred to as the Parthian shot today, was actually applied by the Asian Huns (220 BC- 216 AD) who ruled at the same time as the Parthians (247 BC-224 AD) and the Turks in China. From that date until today, Turkish shot has continued uninterruptedly by the Turkish nation. In the study, mausoleums, frescoes, reliefs and cave paintings from the Turks in China were shared. The works in question do not represent the Chinese, but rather the Turks in China. The reason for this can be explained as follows: In the period between the Han (206 BC-220 AD) and Tang dynasties (618 AD -907 AD), tombs were mainly decorated with Confucian themes. Foreigners living in China, namely Turks, generally preferred hunting scene themes, including depictions of "Turkish shot", for their mausoleums. In addition, when the Chinese archers were mainly infantry

in the early periods, they could not defeat the Turks, and they imitated them down to their clothes and turned to horse archery. Therefore, horse archery and Turkish shot technique on horses in China are practices that started with the influence and imitation of Turks. As a result of the Goguryeo dynasty (37 BC - 638 AD) and the Turkish alliance, artifacts showing that Turkish shot was also carried out in Korea were identified and shared. A fresco was presented depicting Koreans playing a game similar to the "pumpkin game" (kabak oyunu) that helped develop the Turkish shot.

Depictions of Turkish shot originating from Cimmerian, Scythian, China and Korea show that this shot was made as soon as all four feet of the horses were lifted off the ground. This is because the shock must be minimized for the shot to hit the target. Artifacts unearthed in China reveal that the Turks, like the Scythians and Amazons, used this method of shooting not only as cavalry but also on foot, not only with bow and arrow but also with other weapons such as spears.

In the other articles of the series, it will be displayed that the "Turkish shot" method has been continued by the Turkish nation until today. It will be shown that other weapons such as spears, swords and rifles were used by the Turks in the Turkish shot style. Thus, it will be presented with the proofs why the method of turning 180 degrees while galloping and shooting accurate arrows should be called "Turkish shot".

Giriş

Romalıların Carrhae/Harran Savaşı'nda (MÖ 53) Partlara yenilmelerinde süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atmasının büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle bu atış yöntemi Batıda Part atışı adı ile meşhur olmuş şimdikiye kadar da aynı ad ile anılmıştır.¹ Halbuki Partlardan çok daha önce Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ve Amazonlar tarafından bu atış yöntemi çok uzun bir dönem etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Partların (MÖ 247-MS 224) kendilerinden yaklaşık 550 yıl daha önce tarih sahnesinde boy göstermeye başlamış bulunan ve kuzeyden kendilerine komşu olan İskitlerden (MÖ 800-MS 300) bu atış yöntemini öğrenmiş olmaları muhtemeldir.²

“Part atışı”nın Partlar ile ilişkisi, Plutarch'ın MÖ 53'te Carrhae Savaşı sırasında bu atışın Romalılara karşı büyük bir başarı ile kullanıldığını açıkladığı tek bir paragraftan kaynaklanmaktadır. Söz konusu paragraf ve öncesindeki paragraf Partlar ile İskitler arasındaki yakınlığa ve bir benzerliğe yer vermekte ve Part atışının nasıl yapıldığını (kaçarken yapıldığını) betimlemektedir: “...Partlar, kendilerini heybetli göstermek için hâlâ İskit tarzında saçlarını uzun tutuyor ve alınlarının üzerine topluyorlardı...”

Ama Partlar artık birbirlerinden uzun aralıklarla durdular, rastgele aynı anda her taraftan oklarını atmaya başladılar (çünkü Roma saflarının sıklığı nedeniyle bir okçu istese bile ıskalayamazdı). Ancak oklarını büyük bir kuvvetle fırlatmak için büyük, güçlü ve kavisli yaylardan kuvvetli ve güçlü atışlar yapıyorlardı. Ardından, Romalılar bir çırpıda acıklı bir duruma düştüler; çünkü saflarını korumaya kalktıklarında çok sayıda yaralı veriyorlar, düşmana yakınlaşmaya kalktıklarında ise hiçbir şey yapamıyorlardı ve aynı derecede acı çekiyorlardı. Partlar kaçarken ok attıklarından ve İskitlerin yanında bunu çok etkili bir şekilde yaptıklarından; hala savaşabiliyorken geri çekilmenin utancını ortadan kaldırmak ve güvenliği aramak çok akıllıca bir şeydir.” (Crassus 24).³

Plutarch'ın söz konusu kayıtlarına karşın hem ikonografik hem de metinsel kanıtlar, Yakın Doğu'da Part atışının Partlardan çok daha erken bir dönemde Kimmerler/Urartular tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır. Part atışının en erken tarihli görüldüğü eser MÖ 865-860/MÖ 657 yıllarına tarihlenen ve Urartular/Kimmerleri Part atışı yaparken resmeden II. Aşurnasirpal'in (883–859) Nemrud Sarayı'ndaki rölyefidir. Ayrıca Urartulara ait olan ve MÖ 770-650 yıllarına tarihlenen, part atışı ile aslan avlayan süvarileri betimleyen bronz bir kemer de bulunmaktadır [Urartuların İskitler ile olan müttefiklik ilişkileri bu hususta etkili

- 1 Carrhae/Harran Savaşı (MÖ 53) hakkında bilgi için bk. Mehmet Kurt, “Marcus Licinius Crassus (MÖ 112-53)'un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33 (2015), 155-165; Dan Sawyer, “The Battle of Carrhae 53 BC”, *The Parthian Shot Newsletter of the British Horseback Archery Association*, Issue 2, June 2010, 1-3, <http://comitatus.net/pdfs/newsletter-bhaa-issue-2.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- 2 Part-İskit ilişkileri hakkında çok az şey yazılmış olsa da, Partlar sadece İskitlerle kökenlerini paylaşmakla ve askeri olarak işbirliği yapmakla kalmadı, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ticari etkileşimlerde muhtemeldi. Bk. Patrick Scott Smith, “Parthian-Scythian Relations”, *World History Encyclopedia*, 21 December 2020, <https://www.worldhistory.org/article/1653/parthian-scythian-relations/> (Erişim 10.10.2021).
- 3 Plutarch, *The Parallel Lives*, Vol VIII, Loeb Classical Library edition, 1916, 389, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/plutarch/lives/crassus*.html (Erişim 28.10.2021).

olmuş olabilir]. Asur rölyefleri ve silindir mühürleri, Yunan boyalı çanak çömlekleri ve Etrüsk bronzları dahil olmak üzere çeşitli sanat eserlerinde Part atışının tasvirleri bulunmaktadır. Ancak bu örneklerin tümü, Part Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlere aittir. “Parth atışı”nın Partlar tarafından yapıldığını gösteren bir tasvire ise henüz ulaşılamamıştır. Partlar ile zamansal olarak ilişkilendirilebilecek sadece iki örnek bulunmaktadır. Bunlar Römisch-Germanisches Zentralmuseum ve Yale Üniversitesi Sanat Galerisi'nde bulunan MÖ I. yüzyıl-MS I. yüzyıl aralığına tarihlenen kurşun camlı iki *skyphoi* (kupa/fincan)'dır. Bunların her ikisinde de takipçilerine geri dönüp ok atan binici rölyefleri bulunmaktadır. Ancak bu tür çanak çömleklerin genellikle Part İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesindeki Anadolu veya Suriye'den geldiği düşünülmektedir. Ayrıca, bu kupalarda Part Atışı yaparken tasvir edilen kişiler Moğol İskit (Mongoloid Scythians) yüzüne sahiptirler [ve İskit başlığı takmaktadırlar].⁴ Bu nedenle söz konusu kupalar Partlara ait değildirler ve bunlardan biri İskitler kısmında son görsel olarak sergilenecektir.

Yukarıda bahsi geçen iki kupa dışında bir de Metropolitan Museum of Art'ta bulunan, geçici olarak MÖ I. binyılın ikinci yarısına tarihlenen ve İran'dan geldiğine inanılan yayınlanmamış bir seramik kase bulunmaktadır. Bu kaseğin iç kısmında belirsiz bir binek üzerinden geriye doğru ok atan bir binici tasviri yer almaktadır. Bu kasedeki görüntünün muhtemelen Part İmparatorluğu'ndan “Part atışı”nın bir görüntüsü olduğu iddia edilmektedir.⁵ Bununla birlikte kasede içindeki insan ve at figürleri çok kabaca çizilmiş olup Partlara ait olduklarını gösteren hiçbir geleneksel giysi, işaret ve motif bulunmamaktadır.

Görsel 1: Part Atışı Yaptığı İleri Sürülen Bir Part Süvarisi

(MÖ IV.-II. yüzyıl, Kuzeybatı İran, Metropolitan Museum of Art 66.205.2).

Kaynak: “Bowl (4th–2nd century BC)”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325839> (Erişim 28.10.2021).

- 4 Henry P. Colburn, “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review (DABIR)*, No 8 (2021), 35; Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, *Getty Research Journal*, Number 12 (2020), the Getty Research Institute, 195-199, 202; M. Rostovtzeff, “The Parthian Shot”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, No. 2 (Apr. - Jun., 1943), 174, 176-177.
- 5 Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, agm., 102.

Aktarılan malumatlarından anlaşılacağı üzere konumuz olan atış tekniğini Part atışı ismi ile adlandırmanın hiçbir anlamı, mantıklı yönü yoktur. Türk tarihinin daha net bilinen kısmında ise Asya Hunlarından (MÖ 220-MS 216)⁶ başlamak üzere günümüze kadar kesintisiz bir şekilde Part atışı (Türk atışı) yönteminden savaşlarda, kabak oyunu adı verilen oyunlar esnasında ve avlar sırasında etkin bir şekilde istifade edilmiştir. Bu atış yönteminin hemen hemen bütün Türk devletlerinde kesintisiz bir şekilde XIX. yüzyıla kadar kullanıldığını gösteren pek çok sanat eseri ve arkeolojik malzeme günümüze ulaşmıştır. Bu makale serisinde sunacağımız kanıtlar süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atması yöntemine “Part atışı” yerine “Türk atışı” adı verilmesinin daha doğru olacağını ortaya koymaktadır. Bu nedenle makalenin geri kalan kısmında bu atış yöntemi Türk atışı adı ile anılacaktır.

Makale serimizde “Part atışı” olarak bilinen “Türk atışı” yönteminin Türk tarihindeki seyrinin incelenmesi ana konumuzdur. Bununla birlikte Türk atışının Urartu, Part, Sasani ve Bizans gibi devletler ile Moğollar, Hintliler, Çinliler, Koreliler ve Japonlar gibi diğer milletler tarafından da kullanıldığını gösteren arkeolojik ve tarihi kaynaklar ile sanat eserleri bulunmaktadır. Söz konusu milletlerde Türk atışı yapıldığına dair örnekler çalışmanın son makalesinde ele alınacaktır.

Türk atışı yönteminin diğer milletler tarafından yaygın bir şekilde uygulanamamasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Türk atışı tekniğinin gerektirdiği şartlar bu atışın yapılmasını son derece güçleştirmektedir. Türk atışı yapabilmek için hem binicilikte, hem okçulukta uzmanlaşmak ve bu ikisini harmanlayabilmek şarttır. Atışın hedefi vurabilmesi için sarsıntının en aza inmesi gerekir, bu da ancak atın dört ayağı da yerden kesildiği anda mümkündür; binici, bu kısacık zaman dilimini yakalayıp atışını yapmalıdır. Bu kısacık anı yakalamak ise Türkler tarafından geliştirilen “kabak oyunu”⁷ ve bütün ordunun katıldığı süre avları vasıtasıyla yapılan daimi talimler ile mümkün olabilmektedir.

Türk atışı yapmak, üzenginin icadından önce oldukça zordu ve büyük bir tecrübe gerektiriyordu. Binici, geri dönerken bacaklarını atın karnına bastırarak dengesini korumaya çalışırdı. Ayrıca dizgin kayışını sırtına takarak dizginden destek alınmaya çalışırdı. Üzenginin icadından sonra ise at sırtında geri dönmek kolaylaştı ve vuruş, daha etkin biçimde uygulanır oldu.

Türk atışında kullanılacak yay, atın koşum takımlarına takılmaması için mümkün olduğunca kısa olmalıdır. Bu da ancak Asyalı göçebelerin icadı olan bileşik yay (*kompozit yay*) ile mümkündür. Tek parça ağaçtan imal edilen uzun yay (*long bow*) ile Türk atışı yapmak ve bu atış tekniğinden etkin bir şekilde istifade etmek çok daha zordur.

6 Asya Hunları tarafından Türk atışı yapılmasına dair kanıtlar serinin ikinci makalesinde sunulacaktır.

7 Kabak oyunu için bk. İbrahim Yıldırım, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, Cilt X, 625.

1. Kimmer, İskit, Sarmat ve Amazonlarda Türk Atışı

Türk atışı tekniği Partlar (MÖ 247-MS 224) ile aynı dönemde hüküm süren Asya Hunları (MÖ 220-MS 216) ve Çin’de kurulan Türk hanedanlarından başlayarak Osmanlılar, Kaçarlar, Babürlüler gibi XIX. yüzyıla ulaşan Türk devletlerine kadar kesintisiz bir şekilde Türk milleti tarafından devam ettirilmiştir. Bu nedenle bahsettiğimiz atış yönteminin “Part atışı” diye adlandırılması son derece yanlıştır. Ayrıca “Türk atışı” adını verdiğimiz bu atış yönteminin, Partlar henüz tarih sahnesinde yokken, asırlar önce Kimmer, İskit, Sarmat ve Amazonlar tarafından uygulandığı arkeolojik deliller ile sabittir. Bundan dolayı çalışmaya söz konusu milletlerde Türk atışı ele alınarak başlanılacaktır. Ardından “Türk Tesiriyle Çin ve Kore’de Türk Atışı” konusu ile devam edilecektir.

Avrasya bozkırlarında atlı göçebe kavimler olan Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ve Amazonların Türk veya İrani etnik kökenlere sahip oldukları yönündeki tartışmalar devam etmektedir. Söz konusu milletlere ait edebî eserler günümüze ulaşmadığından, dilleri tam olarak bilinemediğinden milliyetlerini kesin olarak ispatlamak da çok zordur. Genellikle hangi millete ait olduklarına dair getirilen deliller ikinci dereceden delillerdir. Bununla birlikte atlı-göçebe yaşam tarzlarının, geleneklerinin ve ölü gömme adetlerinin daha çok Türk kültür havzasına yakın olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Bu nedenle çalışmaya söz konusu milletlerde bu atışın izleri sürülerek başlandı.

1.1. Kimmerler Devrinde (MÖ 2000-MÖ 800) Türk Atışı

Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler (MÖ 2000-MÖ 800)⁸ tarafından Türk atışı yapıldığını gösteren arkeolojik deliller bulunmaktadır. MÖ II. bin yılı başlarından MÖ VIII. yüzyıla kadar merkez Kırım olmak üzere Karadeniz’in kuzeyi, Avrasya bozkırları ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır.⁹

Kimmer-Asur savaşını (MÖ 657) betimlediği iddia edilen aşağıdaki rölyefte¹⁰ Kimmer süvarileri dizgin kayışlarını sırtlarına bağlamışlardır. Bu dönemde atların üzengileri olmadığı için süvariler dengelerini sağlamakta zorlanmaktaydılar. Bu nedenle dizgin kayışını sırtlarına

8 Kimmerlerin kökeni hakkında sekiz farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi de; Ural-Altay kökenli, yani Türklere akraba, hatta proto-Türklere bir parçası olduğu varsayımdır. Türk mitolojisinde yer alan rivayetler ve ilk dönem kaynaklarda Kimmerleri bazı Türk topluluklarının atası olarak gösteren kayıtlar, bu varsayımı güçlendirmektedir. Daha fazla bilgi için bk. İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, 15-16; Yürütülmüş olan arkeolojik kazıların sonuçlarına göre, Kimmerlerin yarattığı arkeolojik kültür Srubnoy kültürüdür. Sibiry’a da bu kültürün akrabası Karasuk kültürüdür. Kimmerlerin İran dilinde konuştuğu hakkında fikirler ileri sürülmüştür. Lakin bu fikirler henüz kanıtlanamamıştır. Bk. Aziz Novruzlu, “Kimmer Kültürüne Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, Sayı 32, 214.

9 M. Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 603.

10 Kimmerlere karşı Lidya Kralı Giges ve Asur Kralı Aşurbanipal ittifakı ve Asurluların Kimmerlere karşı Lidyalılara destek birlikleri göndermesi ve Lidyalıların zafer kazanması sonucu ganimetlerin iki ülke arasında paylaşılması hakkında bk. Koray Toptaş, “Asur Belgelerinde Kimmerler”, *Akademik Bakış*, Cilt 14, Sayı 27 (Kış 2020), 49-50; Kimmerler ve bölgedeki faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi edinmek için, bk. Koray Toptaş, agm., 31-60.

geçirerek son derece zor olan Türk atışı sırasında dengelerini sağlamaya ve atların hakimiyetini kaybetmemeye çalışmaktaydılar.

Araştırmacılar tarafından aşağıda görülen rölyefteki savaşın Lidya (Giges: 680-MÖ 644)-Asur (Aşurbanipal: MÖ 669 – MÖ 627) ittifakı ile Kimmerler arasındaki savaşı betimlediği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum and the Origins of the Parthian Shot” adlı makalede bu rölyefteki savaşçıların büyük asılıkla Urartular olduğu ve söz konusu savaşın daha önceki bir dönemde Aşurnasirpal (MÖ 883-MÖ 859) döneminde yaşanmış olabileceği iddia edilmektedir.¹¹ Eserin sergilendiği British Museum’da rölyefteki savaşçıların kimliği üzerinde durulmamakla birlikte rölyef Aşurbanipal devrinde MÖ 865-860 yıllarına tarihlenmektedir.¹²

Görsel 2: Türk Atışı Yapan Kimmer Süvarileri (Nemrud’daki Kuzey Batı Sarayı, taht odası kuzey duvarındaki rölyef, Asur, üretim tarihi yaklaşık MÖ 865-860, Alçıtaşı, 105.4x216.4 cm, şu anda bulunduğu yer, Londra, British Museum, Museum number 124559, registration number 1849,0502.13).

Kaynak: “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021); Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, 199; Araz Qurbanov, *Damğalar, Rəmzlər... Mənimşəmələr*, Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2013, 221; С.И. Лукьяшко, “Scythicus Acrus. Стрелковое Оружие Скифов. Часть 1”, *Вестник Южного Научного Центра*, Том 11, № 4 (2015), 90.

Kimmerler tarafından Türk atışı yapıldığını gösteren aşağıdaki vazo resminde dizgin kayışı Türk atışını yaparken destek olması amacı ile sırtta geçirilmiştir. Üzengi öncesinde Türk atışı yaparken dengenin bu şekilde sağlandığı anlaşılmaktadır.

11 Alexis M. Belis ve Henry P. Colburn, “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, 200.

12 “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021).

Görsel 3: Türk Atışı ile Tavşan Avlayan Kimmer Süvarileri (Eski bir Yunan vazosu resminden kopyalanan Etrüks vazosu resmi: MÖ VI. yüzyılın 3. Çeyreği, Vatikan Müzesi)
Kaynak: Mario A. del Chiaro, “The Paris Painter, an Etruscan Vase-Painter”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 4 (Autumn, 1977), 572; Araz Qurbanov, *Damğalar, Rəmzlər... Mənim səmələr*, 233; “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-Tekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021).

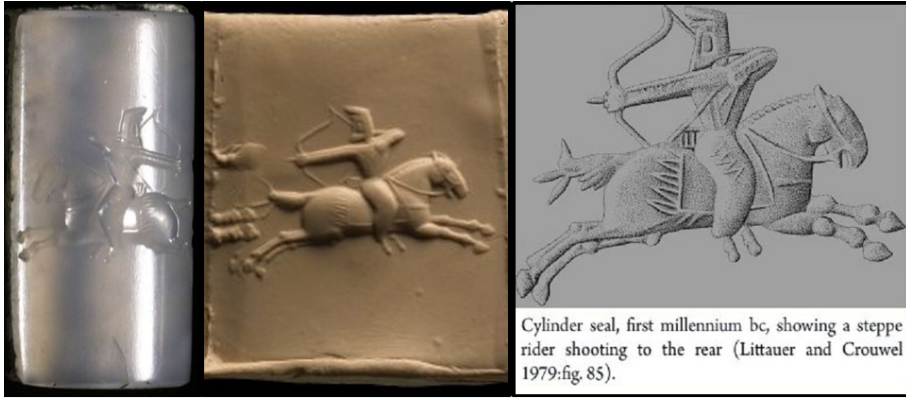
Kimmerlere ait her iki görsel incelendiğinde üzenge¹³ daha kullanılmıyken Türk atışının nasıl yapıldığı net bir şekilde görülmektedir. Görüldüğü üzere süvariler atın dizginini kendi sırtlarından dolayarak destek almakta ve bu sayede Türk atışını dengelerini yitirmeden yapabilmektedirler.

13 Üzenjinin gelişimi ve yayılması hakkında bk. Farhad Maksud ve Rahmanali Muradaliyev, “Göktürkler ve Üzenjinin Yayılması Üzerine”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4 (Temmuz 2020), 289; Old World Contacts / The Applied History Research Group/The University of Calgary, “Armies First - Second Period: 330 BCE - 1000 CE: Stirrups”, https://web.archive.org/web/20131018005122/http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/oldwrlld/armies/stirrups.html (Erişim 21.06.2021); Tastes of History, “Stirrups”, <https://www.tastesofhistory.co.uk/post/stirrups> (Erişim 21.06.2021); Üzenjinin ne zaman icat edildiğine dair diğer görüş ve teoriler için bk. Farhad Maksud ve Rahmanali Muradaliyev, “Göktürkler Ve Üzenjinin Yayılması Üzerine”, 288-289; Kuşanlar tarafından MS 100 yılında günümüzdekine biraz yaklaşan bir üzenge kullanıldığı görülmektedir. Kallie Szezepanski, “The Invention of the Saddle Stirrup”, <https://www.thoughtco.com/invention-of-the-stirrup-195161> (Erişim 26.06.2021).

1.2. İskitler¹⁴ Devrinde (MÖ 800-MS 300) Türk Atışı

“Part Atışı”nın bir Türk geleneği olduğunu kabul etmek istemeyenler hemen aşağıdaki Asur dönemine ait kuyruğu düğümlü at üzerinde, arkasından sıçrayan bir aslana (ya da aslan pençeli bir canavara) kompozit yay ile Türk atışı yapan süvariye tasvir eden silindirik mührü göstermektedirler. Halbuki bu atışı daha önceden yaptığı bilinen Kimmerler ve İskitler, MÖ III. yüzyılda tarihi başlayan Partlar’dan¹⁵ çok daha eski bir geçmişe sahiptirler.¹⁶

-
- 14 İslam öncesi Türk devletlerinde balbal adı ile anılan mezarların çevresine insan şeklinde heykeller (antropomorfik cenaze heykeli) dikme adetleri İskitlerde de vardı. Bu temel işaret onların Orta Asya kökenlerine ve proto-Türklerden olduklarına dair önemli işaretlerden biridir. İskitlerin mezarlarına diktikleri balballar ve Kimmer ve İskitlerde cenaze gömme ritüelleri arasındaki benzerlikler için bk. İbrahim Çeşmeli, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (MS 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art-Sanat*, 3/2015, 68-79, 91-96; Garegin S. Tumanyan, “Cimmerian and Scythian Funerary Rituals in the South Caucasus”, *Near Eastern Archaeology*, September 2017, 198-199, fig. 1, fig. 3, 196-201; “Scythians”, *Encycloædia Iranica*, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/articles/literature_evaluation_scythians/scythians_iran_encyclopedia_2.html (Erişim 19.05.2021); Askold Ivantchik (accessed on 25 April 2018), “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/scythians> (Erişim 19.05.2021); İskit ve Türk-Moğol halklarına ait benzerlikler için ayrıca bk. Zaur Hasanov, “İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültler ve Psikolojik Özellikler”, Rusçadan çev. Bağdagül Musa, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288 (Ağustos 2016), 639-661; Son arkeolojik kazılar, İskit kültürünün kökeninin güney Sibiry’a olduğunu gösteriyor. Daha sonra, Kazakistan sınırı boyunca Moğolistan ve kuzey Çin’den uzanan koridor boyunca yayıldı ve MÖ VII. yüzyılda kuzey Karadeniz’e ulaştı. MÖ V. yüzyıl Yunanlı yazar Herodot, orada tanıştığı İskit kabilelerinin ‘doğudan’ geldiğini yazarak, yerel Kimmer halkını Kafkasya dışına ittiklerini ve Ortadoğu’nun bazı kısımlarını işgal ettiklerini sözlerine ekledi. Bk. John Simpson, “The Scythians: discovering the nomad-warriors of Siberia”, *Current World Archaeology*, Issue 84, Vol VII (August-September 2017), 14-19, <https://www.world-archaeology.com/features/the-scythians-discovering-the-nomad-warriors-of-siberia/> (Erişim 18.11.2021); Persler, İskitlere Saka adını verdiler. Çin isimleri Xiongnu, Yuezhi, Xianbei ve Sai’yi içeriyordu. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014, 36.
- 15 Haklarında günümüze çok az bilgi ulaşan Part Devleti hakkında genel kanı İranî bir halk olmalarıdır. Bununla birlikte Türk asıllı olduklarını ileri süren bazı bilim adamları da bulunmaktadır. Bk. Begmyrat Gerey, *Büyük Türk Part Devleti (M. Ö. 247-MS 224)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.
- 16 “Pazırktan Gordion’a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyasi-i.html>

Görsel 4: Asur Devri Silindir Mührü Üzerinde Türk Atışı Yapan İskit Süvarisi (Silindir mühür, çap 1.40 cm, yükseklik 2.60 cm, buluntu yeri Güney Doğu Sarayı, malzeme: kalsit, kalsedon, alçı, Ahameniş, Neo-Elam Dönemi, Yeni Asur ve Yeni Babil Dönemleri, muhtemel üretim tarihi: MÖ 500, The British Museum, Müze numarası 89816; sağdaki çizim Jaap Morel).
Kaynak: “Cylinder Seal”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1869-0122-10 (Erişim 30.10.2021); “Chalcedony Assyrian (?) cylinders, warriors on horseback to left, attacking a lion”, <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00024374001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=281&itemx=319> (Erişim 30.10.2021); M. A. Littauer And J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles And Ridden Animals In The Ancient Near East*, E. J. Brill, Leiden/Koln 1979, fig. 85; “Pazırktan Gordion’a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-i.html> (Erişim 8.02.2021); “Wolf Dragons and Turkish Shot-Turkish Culture and Art”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/09/wolf-dragons-and-turkish-shot-turkish.html> (Erişim 9.05.2021).

Asur mühürleri incelendiğinde Asurlu savaşçıların entari giydikleri ve kaska benzeyen başlıklar taktıkları, enseye kadar uzanan örgülü, küt geniş saçları ve örgülü, geniş küt sakalları olduğu görülmektedir.¹⁷ Daha da önemlisi uzun yay kullanmaktadırlar ve kompozit yaysız bu atışı etkin bir şekilde ve grup halinde yapmak çok zor olacaktır. Yukarıdaki mühürde Türk atışı yaptığı görülen süvari, Asur rölyef ve mühürlerinde görülen savaşçılar ile hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Bu mühürdeki savaşçı daha çok İskit savaşçılarına benzemektedir. Giydiği başlık İskitler ve Pazırık kilimindeki binicilerin giydiği başlıklar ile aynıdır¹⁸ ve entari yerine uzun bol bir pantolon giymektedir. Rölyefteki savaşçı, Asurluların aksine Türkler tarafından kullanılan kompozit yay ile atış yapmaktadır. Atının kuyruğu Türk töresine uygun şekilde düğümlüdür.

- 17 Asur başlıkları ve giyim tarzı için bk. Mark Healy, Angus McBridge, *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, Great Britain 1991, 1-61; S. Özkan (Çizim), “Eski Asur Mühürleri Kültepe”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/173960/mod_resource/content/1/6.a%20Eski%20Asur%2C%20Eski%20Babil%2CEski%20Suriye%20%2C%20İsin-Larsa%20Mühürleri%20%28a%29.pdf (Erişim 18.11.2021).
- 18 Ulrich Schurmann, *The Pazyryk Its Use and Origin*, New York 1982, 28, https://ia600204.us.archive.org/26/items/ThePazyrykItsUseAndOrigin/Schurmann_1982_Pazyryk.pdf (Erişim 18.11.2021); Hun, İskit ve Kimmer başlıkları için bk. Ev Cernenko, Angus McBridge, M.V. Gorelik, *The Scythians (700-300 BC)*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London 1983, 10, 20’de resim C, D, F, 22, 23; “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-T ekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021); “Кіммерійці - стародавні кочівники Північного Причорномор’я”, <http://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriytsi-starodavni-kochivnyky-pivnichno-prychornomor-ya> (Erişim 12.05.2021).

Yukarıda verilen silindir mühürdeki okçu, aşağıda yer verilen İskitlere ait iki eser ile nerdeyse tıp tıp aynı özelliklere sahiptir. Soldan ilk figürdeki atın yelesinin alın üzerinde düğümlemesi Pazırık halılarındaki ve Pazırık duvar resmindeki atlar ile aynıdır¹⁹ ve süvari Orta Asya'da kadınlar ve erkekler arasında çok popüler olan keçe çoraplardan giymiştir. Sincan'daki sayısız Pazırık mezar höyüğünde ve mezarlarda bu çoraplardan bulunmuştur.²⁰ Ortadaki figürün İskitlere/ [Kuşan?] ait olduğu dile getirilse²¹ de sergilendiği British Museum'da Pers dönemi ve MÖ IV. yüzyıl olarak kaydedilmiştir.²² Bu esere büyütelerek bakıldığında süvarilerin İskit başlığı tarzında tekstilden yapılmış başlıklar giydikleri ve başlıkların rüzgar ve atların hareketine göre öne veya arkaya doğru yatmış oldukları görülmektedir. Atların kuyrukları Türk töresine göre düğümlüdür. Soldaki ve ortadaki İskit süvarileri kompozit yay kullanmaktadırlar. Sağ taraftaki Asur süvarisi ise uzun yay kullanmaktadır ve İskitler gibi pantolon giymemiştir.

Görsel 5: İskit ve Asur Süvarileri Arasındaki Farklar (I. Görsel: İskit Süvari Heykelciği, MÖ V.-IV. yüzyıl, yükseklik 3.6 cm, Sibirya'da bulundu, The State Hermitage Museum, envanter no Z-548; II. Görsel: Gümüş at koşum takımı süsü veya kalkan göbeği, MÖ IV. yüzyıl, çap 9.80 cm, ağırlık 29 gr, Amu Derya Hazinesi, İskit/Pers?, British Museum, no 1897,1231,24; III. Görsel: Asur süvarisi, Asur Kralı Aşurbanipal'ın (MÖ 668-MÖ 627) aslan avı, British Museum Asur Arkeolojisi Sergisi).

Kaynak: "Figurine of a Horseman", <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/209760> (Erişim 30.10.2021); "Shield-Ornament (?); Harness-Fitting; Horse-Harness", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021); "Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021); "Who was Ashurbanipal?", https://blog.britishmuseum.org/who-was-ashurbanipal/?_gl=1*m35bcc*_ga*MTk2Mjg4MjI1MS4xNjEwMTk5MzIw*_ga_08TLB9R8X1*MTYyMDk5MjAyNC4zMi4xLjE2MjA5OTU2ODEuMA (Erişim 14.05.2021); Tolunay Bayram (22 Ekim 2016), "Asur Kralı Aşurbanipal'ın Aslan Avı", <https://arkeofili.com/asur-krali-asurbanipalin-aslan-avi/> (Erişim 12.05.2021).

- 19 Michael Pfrommer, *Metalwork from the Hellenized East (Catalogue of the Collections)*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California 1993, 10-11, 14'de fig. 9, 15'de fig. 10.
- 20 John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, at the British Museum from 14 September 2017 to 14 January 2018, the United Kingdom 2017, 92, 92'de fig. 73, 127 ve 158'de fig. 10 (Pazırık duvar resminde atın alnında yelenin bağlanış şekli).
- 21 "Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021).
- 22 "Shield-ornament (?); harness-fitting; horse-harness", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021).

Akla hemen şöyle bir soru gelebilir İskit savaşçısının Asur bölgesinde bulunan bir mühürde ne işi var. Bu soruyu yanıtlamak için İskitlerin Asurlular ile olan ilişkilerine göz atmak gerekir. Kimmerlerin yurtlarını ellerinden alarak onları takip eden İskitler (MÖ 800-MS 300) Kafkaslar'ı aşarak Urartu devleti üzerinden Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına kadar ulaşmıştır. Asur Kralı Asarhaddon (MÖ 681-MÖ 669), İskit hükümdarı Bartatua ile anlaşarak kızını ona vermiştir. Bu Asur ve İskit dostluğu sonucunda Asur Kralı Asarhaddon, Hubaşna'ya (Konya Ereğlisi) kadar giderek Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku Devleti'ni mağlup etmiştir. Asarhaddon, bu zaferinden Til Barsib *stel*inde de bahsetmiş ve İskit-Asur ilişkileri MÖ 612'de Asurluların yıkılması ile son bulmuştur.²³ Ayrıca Ulrich Schurmann tarafından bildirildiğine göre Arkeologlar, en batılı İskitlerin başkentinin söz konusu dönemde Sakic kasabası olabileceğini keşfetmişlerdir. Sakic, Asurların başkenti Ninova'nın biraz doğusunda yer almaktadır.²⁴ Belirttiğimiz nedenlerden ötürü Asur topraklarında İskit süvari betimlemeleri bulunan mühürlere rastlanması son derece normal bir durumdur.

İskitleri gösteren sanat eserlerine Persler döneminde de rastlanılmaktadır. İskitler (Sakalar) MÖ VII. yüzyılın sonlarına kadar gerek Urartulular, gerekse Asurlular üzerinde etkilerini hissettirmişlerdir. MÖ VI. yüzyılda özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında İskitlerin en çok uğraştığı kavim Persler olmuştur. Hem Pers kaynaklarında, hem de Grek kaynaklarında İskit (Saka)-Pers mücadelesi hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. İskitlerin Persler ile yaptığı mücadeleleri yazılı kaynaklar dışında kabartmalar ve damgalar üzerindeki İskit tasvirleri açık bir şekilde göstermektedir. Persler'in İskitler ile mücadelesi Kyros (MÖ 555-528) zamanına kadar gitmektedir. Büyük Kyros, İskit (Saka) Haumavarga'yı imparatorluğuna tabi kılmıştır.²⁵ Aşağıdaki mühürde bir Pers süvarisi iki İskit süvarisine hücum etmektedir. İki İskit süvarisi de Türk atışı tarzında geri dönmüş ve muhtemelen kendilerini savunmaktadırlar.

23 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, 3-4, 31-36; Koray Toptaş, "Asur Belgelerinde Kimmerler", 46-47.

24 Ulrich Schurmann, *The Pazyryk Its Use and Origin*, 34.

25 İlhami Durmuş, "Saka-Pers Mücadelesi", *Bilig*, 4 (Kış 1997), 50.

Görsel 6: Pers Mühründe Türk Atışı Yapan İskit Süvarileri (Soldaki: St Petersburg 375, Küçük Asya'dan. Mavi Kalsedon bok böceği (Chalcedony scaraboid), 30 mm, GFFR pl. 882; Sağdaki: **Kaynak:** "Greco-Persian Gems", *Classical Art Research Centre*, <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Greco-Persian> (Erişim 28.10.2021).

İskit okçularının resimleri en fazla antik Yunan eserlerinde yer almaktadır. Bunun en büyük nedeni her halde Karadeniz'de kurulan Yunan kolonileri sonucunda İskit-Yunan ilişkilerinin ve etkileşiminin artmış olmasıdır. Ayrıca en önemli Yunan şehir devletlerinden biri olan Atina'da kolluk kuvveti olarak İskit okçularının hizmet vermesi de bu hususta etkili olmuş olmalıdır.²⁶ İskit ülkesinden olan okçular, burada kolluk kuvveti olarak hizmet edip, halk meclislerindeki düzeni muhafaza etmek (Konsül, Kongre ve Meydanlarda) ve meclisin getirdiği bazı şartlara muhalif olan vatandaşlara karşı da güç kullanmak için yetkilere sahip bir güvenlik müfrezesiydi.²⁷

İskitlerin Türk atışını piyâde savaşçılara da uyarladıkları bu atışın kaçan İskit piyâdeleri tarafından da yapılmakta olduğu aşağıda yer verilen Yunan kökenli arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ilk görselde İskit piyadesinin kaçarken arkasından gelenlere doğru 180 derece dönüp ok attığı görülmektedir. Diğerinde ise atmak için okunu çektiği ve atışını yapmak üzere olduğu görülmektedir.

26 İskit-Yunan ilişkilerine ve etkileşimine dair şu örnek verilebilir: "MÖ IV. yüzyılda Bosphorus Kralları şeklinde bilinen yarı İskit yarı Yunan Krallık, Atinalılarla anlaşma yoluna giderek onların şerefini; sevilen millet statüsüne getirmişlerdir. Atina'nın bu statüye kavuşmasıyla Bosphorus Krallığı, Güney Rusya tahıllarının Yunanistan'a gönderildiği merkez haline gelmiştir." Bkz. Seçkin Türkoğlu, *Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, 86.

27 Erhan Karaoğlan (Nisan 6, 2018), "Suda Ansiklopedisinde Geçen İskit Okçuları Maddesinin Bir Çevirisi", <https://bilimdili.com/arketarih/tarih-tarih/suda-ansiklopedisinde-gecen-iskit-okculari-maddesinin-bir-cevirisi/> (Erişim 18.06.2021); Suda ya da Souda (Yunanca: Σοῦδα) en geniş kapsamlı Antik Çağ sözlüğüdür. Suda sözlüğü ve Suda ansiklopedisi olarak da bilinir. Bk. "Suda: Suda sözlüğü, Suda ansiklopedisi", <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-suda-suda-sozlugu-suda-ansiklopedisi-8658/> (Erişim 18.06.2021).

Görsel 7: Türk Atışı Yapan İskit Piyadeleri I (I. Scarebe: Scarabe üstünde keçe kılıhlı İskit okçu tasviri, London; II. Seramik Tabak: yaklaşık MÖ 510-MÖ 500, Yunan seramiği üzerinde İskit savaşçısı, London, British Museum).

Kaynak: Hamza Şeker, “İskit Süvari Tasvirli Ünik Drahmi”, *Art-Sanat*, 4/2015, 64; John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, 297; “Scythian archer”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=London+E+135&object=Vase&redirect=true> (Erişim 4.05.2021).

Aşağıda sol tarafta verilen ilk tabaktaki İskit piyadesi kaçarken atmak üzere sadağından bir ok çekmiştir. Ortada ise İskit piyadesi aynı pozisyonda fakat dizlerinden birisini yere koymuş olarak ok atmaktadır. Soldaki sürahi ve onun açık halinde ise ayaktaki iki İskit savaşçısı ortada duran Yunan savaşçıya Türk atışı yapmaktadırlar. Yere düşen İskit savaşçısı ise arkasından gelmekte olan düşmanına Türk atışı yapabilmek için muhtemelen pozisyon almaya çalışmaktadır.

Görsel 8: Türk Atışı Yapan İskit Piyadeleri II (I. Porselen tabak: figürün solunda: Επικτετος; sağında: εγρασφεν yazmaktadır, çap 195 cm, MÖ 520-500, British Museum, 1837,0609.59 (Vase E135); II. Parfüm Şişesi: Attika, MÖ 470 civarı; III. Sürahi ve detayı: Atina, MÖ 490-480, National Archaeological Museum, Athens).

Kaynak: John Simpson and Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, 297; “Black-figured Alabastron: A Hoplite and an Archer”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/10.+porcelain%2c+faience%2c+ceramics/1002144> (Erişim 12.05.2021); “Attic black-figure white-ground lekythos”, <https://2500years.culture.gov.gr/en/chapters/i-machi-tou-marathona/attiki-melanomorfi-likithos-leukou-vathous> (Erişim 18.05.2021); “Ön-Türk Uygurluğunun Önemi”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/05/on-turk-uygarliginin-onemi.html> (Erişim 18.05.2021).

MÖ I. yüzyılın ikinci yarısı/MS I. yüzyıla tarihlenen aşağıdaki fincanda sağ taraftaki İskit başlığı giydiği görülen İskit süvarisi peşinden gelmekte olan diğer süvariye Türk atışı yöntemi ile ok atmaktadır. Bu fincana daha önce giriş kısmında değinilmişti.

Görsel 9: Kupa Üzerinde Türk Atışı Yapan İskit Süvarisi (Kurşun camlı skyphos, yaklaşık MS I. yüzyıl, Roma dönemi, pişmiş toprak, yükseklik 5,8 cm, çap. 14,8 cm, menşei Kuzey Suriye, Yale University Art Gallery 1952.52.3; Hobart and Edward Small Moore Memorial Collection).

Kaynak: Henry P. Colburn, “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, 35-36; M. Rostovtzeff, “The Parthian Shot”, 174-175, 188-189.

1.3. Sarmatlar Devrinde (MÖ 600-MS 450) Türk Atışı

Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda İskit dönemi son bulduktan sonra Sarmat dönemi başlamıştır. Sarmatlar MÖ VII. yüzyılda Don Nehri’nin doğusu ile Ural Dağları’nın güneyinde görüldüler. Yüzyıllarca batı komşuları İskitler ile barış içinde yaşadılar. II. yüzyılda Don Irmağından Karadeniz’in kuzeyindeki bozkır bölgesine doğru batı yönündeki büyük göçlerine başladılar.²⁸

Sicilyalı Diodorus İskit kavimlerinden bir kısmının, Media ve Tanais (Don Nehri Deltası) arasında kaldıklarını ve bunlara Sarmatlar dendiğini bildirir.²⁹ Türk atışı yapan topluluklar arasında bulunan Sarmatların ağırlıklı olarak Türk veya İranî asıllı olduğu yönünde çeşitli teoriler bulunmaktadır.³⁰ Eldeki belge ve bilgilerin sınırlı olması, Sarmatların kökenini belirlemeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte onların batı kolunu oluşturan Yazığlar ve doğu kolu içerisinde yer alan Sirakların Türklükle bağlantılı olabilecekleri arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerin yönlendirmesiyle güç kazanmaktadır.³¹

28 Rukiye Öztürk, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy – MS VI. yy)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007, 8.

29 Fatma Bağdatlı Çam, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük*, Sayı 8 (2018), 73.

30 İskit ve Sarmat halklarının hangi dili konuştukları bilinmemektedir. Fakat yazılarının Orhun harflerinden oluştuğu ve tüm Asya halkları gibi kurganlara ölülerini gömdükleri bilinmektedir. Bk. Haluk Berkmen, “İskit Kültürü”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/361.pdf>, 1 (Erişim 18.11.2021); Sarmatların Türklükleri hakkında ayrıca bakınız Haluk Berkmen, “Tarkandemos Parası”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/88.pdf>, 2 (Erişim 18.11.2021).

31 İlhami Durmuş, “Sarmatlar”, *Türkler*, C. I, 637-647, <https://www.altayli.net/sarmatlar.html> (Erişim 18.11.2021).

Roma Senatosu tarafından inşa ettirilen Trajan Sütunu (MS 109-113) sahneleri arasında Sarmatlar da yer almaktadır.³² Trajan Sütunu'nda Sarmat süvarisini Türk atışı yaparken gösteren sahne aşağıda aktarıldı. Bu sahnede üst orta kısımda bulunan Sarmat süvarisi Romalılara karşı Türk atışı yapmaktadır.

Görsel 10: Trajan Sütunu'nda Türk Atışı Yapan Sarmatlar (Trajan Sütunu, Daçya Savaşları sırasında Sarmatya ağır zırhlı süvari birlikleri (katafrakt), sütünün yapımı 109 yılında başlamış, 112 ya da 113 tarihinde bitmiş olmalıdır).

Kaynak: “Alán vértsek Traianus oszlopának domborművén”, [https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_\(Ausschnitt_01\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_(Ausschnitt_01).jpg) (Erişim 10.05.2021); “Trajan’s Column”, https://en.wikipedia.org/wiki/Trajan’s_Column (Erişim 11.05.2021); Serdal Akyurt, *Trajanus Sütunu*; “Traianus Sütunu-MS.2.yy”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/traianus-sutunu-ms2yy.html> (Erişim 16.05.2021).

1.4. Amazonlarda (MÖ VIII. yy-MS IV. yy?) Türk Atışı

Amazonlar Yunan kültüründe ve sanatında MÖ VIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkar. Amazonlardan ilk bahseden yazılı kaynak Homeros'tur. Haklarındaki ilk tarihsel veriler Herodotos'tan gelir. Herodotos, Amazonların Sarmat kavminden olduklarını, Sicilyalı Diodorus

32 Roma valisi ve komutanı olan Trajanus ve eşi Plotina için mezar odasıdır ve Daçya Zaferlerini kutlamak için Roma Senatosu tarafından yaptırılmıştır. Mermer gövdesi 155 sahneden oluşan sarmal bir frizle süslü 38 metrelik muhteşem sütundur. Bk. Serdal Akyurt, *Trajanus Sütunu*, (Yüksek Lisans Sunumu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı), https://www.academia.edu/25951502/Trajanus_Sütunu (Erişim 18.11.2021).

ise İskitli olduklarını haber vermektedir.³³ Amazon kadınlarının Sarmatlar veya İskitlerin soyundan geldiğini yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik buluntular da doğrulamaktadır.³⁴

Adrienne Mayor tarafından bildirildiğine göre artık Amazonların İskit halkının bir parçası oldukları bilinmektedir. Mezar höyüklerinde yaylar, oklar, mızraklar, hançerler ve atlarla gömülü birçok kadın iskeleti bulunmuştur. Bu höyükler sayesinde kadınların erkeklerle aynı şekilde at sırtında, ok ve yaylar ile savaştıkları anlaşılmaktadır. Aslında, bu tür savaşçı kadınlar, toplam silah mezarlarının yaklaşık üçte birini teşkil etmektedirler.³⁵

Kimmer ve Sakaların (İskit) soyundan geldikleri bildirilen Etrüsk (MÖ 750’ler-MÖ 396)³⁶ sanatında Türk atışı yapan Amazon süvarilerinin tasvirlerine vazo ve tören kazanlarında rastlanılmaktadır. Aşağıda yer verilen Etrüsk tören kazanında dört Amazon³⁷ süvarisi bulunmaktadır. Bunlar başlarına Kimmer/İskit ve hatta Pazırık Kurganı’nda bulunan başlık tarzında başlıklar giymişlerdir ve iki tanesi diğer ikisine Türk atışı ile ok atmaktadır.³⁸ Bu başlıkların Çin’de Han Hanedanı devri rölyeflerinde betimlenen Hun başlıklarıyla da benzer oldukları görülmektedir.³⁹

33 Fatma Bağdatlı Çam, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, 72-73; Rukiye Öztürk, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy –MS VI. yy)*, 63-64.

34 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, 46.

35 Jamie Seidel, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj), 25 Haziran 2015, <https://www.news.com.au/technology/science/archaeology/forgotten-ancient-greek-jar-contains-image-of-the-first-wonder-woman--a-lassowelding-amazon/news-story/0d143686e6cb180ebfc87af275f939b3> (Erişim 30.10.2021).

36 Bülent İplikçiöğlü, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 63

37 Virgil’in kitabında Amazon olan Camilla kısrağ sütü içmektedir. Bu dönemde kısrağ sütü içen topluluklar Kimmer ve İskitlerdir. Amazonların İskitlerden olduğu ispatlanmıştır. Bk. “Pazırık’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).

38 Feridun Ağasıoğlu (Celilov), *Etrusk-Türk Bağı*, 140; “Pazırık’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021); Tören kazanının bütün ayrıntılarını görebilmek için ve benzer tören kazanları için bk. “Les Etrusques En Campanie: Les Lébès De Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021).

39 Hunların giydiği söz konusu başlık için bk. Cold Weapon Research Institute (2018-01-15), “Total War” Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431> (Erişim 6.05.2021); “Dinastia han, son parietale bir uso funerario con scena di caccia, 206 ac-220 dc. CA”, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_\(Rome\)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc._ca_01.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_(Rome)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc._ca_01.JPG) (Erişim 26.06.2021).

Görsel 11: Etrüsk Tören Kazanı Kapağındaki Türk Atışı Yapan Amazon Süvarileri (İtalya, Capua, MÖ 500-480, British Museum).

Kaynak: Andrienne Mayor, *The Amazons*, 262, fig. 16.1; Feridun Ağasıoğlu (Celilov), *Etrusk-Türk Bağı*, 140; “Les Etrusques en Campanie: Les Lébès de Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021); “Pazırk’tan Gordion’a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).

Aşağıdaki amfora üzerinde Türk atışı yapan bir Amazon savaşçısı resmedilmiştir. Sağdaki mozaikte ve bu mozağin restore edilmiş görüntüsünde ise Türk atışı ile avlanan bir Amazon süvarisi yer almaktadır. Mozaik her ne kadar MS V.-VI. yüzyıl gibi daha geç bir döneme ait olsa da Amazonlar hakkında Türk atışı yaptıklarına dair bir kanaat oluştuğunu sergiler.

Görsel 12: Türk Atışı Yapan Amazon Süvarileri (I. Amfora: Chalchidian amfora, The State Hermitage Museum, St Petersburg. Photograph © The State Hermitage Museum, foto. Vladimir Terebenin; II. Mozaik: Avlanan Amazonlar Mozağı, MS V-VI. yüzyıl, Şanlıurfa Arkeoloji ve Halepli Bahçe Mozaik Müzesi; III. Duvar Resmi: III. mozağın restore edilmiş görüntüsü; Şanlıurfa Öğretmenevi).

Kaynak: Caspar Meyer, “From Scythian Ethnography to Aryan Christianity Herodotean Revolutions on the Eve of the Russian Revolution”, T. Harrison and J. Skinner (eds.), *Herodotus in the Long Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, 222, figür 8.3; “Şanlıurfa Müzesi Ve Mozaik Müzesi Tarihe Yolculukta Yol Gösteriyor”, <https://twitter.com/urfaogretmenevi/status/990239343590694912?lang=da> (Erişim 4.05.2021).

Amazonların Türk atışını ok-yay dışında mızrak, balta, kılıç, sapan ve kement ile de yaptıkları aşağıdaki eserlerde görülmektedir. İlk eserde İskit kıyafeti giymiş bir Amazon savaşçısı peşinden gelen grifon üzerine balta sallamaktadır.⁴⁰

Görsel 13: Türk Atışı Tarzında Balta Kullanan Amazon Süvarisi (Yaklaşık MÖ 400, içme bardağı (kylix), Yunanistan, Attika, Atina, Museum of Fine Arts Boston).

Kaynak: “Drinking cup (kylix)”, <https://collections.mfa.org/download/153712> (Erişim 18.06.2021);
“THE ARIMASPOI FIGHTING Griffin”, <https://www.theoi.com/Phylos/Arimaspoi.html> (Erişim 18.06.2021); Andrienne Mayor, *The Amazons*, 185’de fig. 11.4.

Aşağıda sol taraftaki lahit ve onun detay görüntüsünde Amazonlar (lahitin diğer tarafında aynı rölyef vardır) çift ağızlı baltalarını Türk atışı tarzında savurmaktadırlar. Süvarilerin baltalarını sadece savurarak değil fırlatarak da kullandıkları bilinmektedir. Sağ taraftaki vazoda ise İskit kıyafeti giydirilmiş bir Amazon savaşçısı Yunan piyadesine mızrağını Türk atışı tarzında saplamaktadır.

40 Eserdeki savaşçı sergilendiği müzede İskit olarak tanımlanmıştır. Bayan savaşçı üzerindeki kıyafetlerden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Andrienne Mayor, ise bu eserdeki savaşçısı eserinde Amazon olarak tanımlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Amazonların İskit/Sarmat kadınları oldukları kaynaklarda dile getirilmektedir. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, 185’de fig. 11.4.

Görsel 14: Türk Atışı Tarzında Baltalı ve Mızrak Kullanan Amazon Süvarileri (I. Mermer Lahit: Yunan, Helenistik dönem, MÖ IV. yüzyılın 2. Yarısı/(MÖ 330-MÖ 310), bulunduğu yer Soloi, Kıbrıs, Kunsthistorisches Museum Wien; II. Vazo: Etrüsk vazosu, Virginia Museum of Fine Arts).

Kaynak: “Amazonensarkophag”, <https://www.khm.at/objektdb/detail/50832/> (Erişim 18.06.2021);

“Sarcophagus with fighting Amazons”, <https://artsandculture.google.com/asset/sarcophagus-with-fighting-amazons-unknown/eAEhWukHNTA1SQ> (Erişim 30.06.2021);

“Amazons in battle Etruscan vase by Nazzano Painter Virginia Museum of Fine Arts”, <https://twitter.com/amayor/status/1047246611972157440/photo/2> (Erişim 22.06.2021).

Roma devri mozaiklerinde de Yunan eserlerinde olduğu gibi Amazonlar baltalarını Türk atışı tarzında savurmaktadır. Aşağıdaki mozaikte sağ ve soldaki iki Amazon ortadaki savaşçıya geriye doğru balta savurur iken resmedilmiştir.

Görsel 15: Bir Roma Mozağında Türk Atışı Tarzında Baltasını Savuran Amazonlar (Daphné, Orontes, modern Antakya, MS 350-400, Roma mozaığı, Louvre Museum).

Kaynak: “Amazonomachi”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010277136> (Erişim 27.06.2021).

Amazonlar Türk atışını balta dışında kılıca da uyarlamışlardır. Aşağıdaki rölyefte soldaki amazon hasar gördüğü için belli olmamakla birlikte sağdaki amazon süvarisi geriye doğru arkasındaki savaşıya kılıç savurmaktadır.

Görsel 16: Türk Atışı Tarzında Kılıcını Savuran Bir Amazon Süvarisi (Manisa, Menderes Magnesia Frizi, Artemis Leukophryene Tapınağı, yaklaşık MÖ 200-190, Helenistik, Louvre Museum)
Kaynak: “Plaque de frise; Frise de Magnésie du Méandre”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010252247> (Erişim 27.06.2021).

Amazonların da İskitler gibi yaya iken de Türk atışı yaptıkları ve hatta sapan ile de yaya olarak Türk atışını icra ettikleri aşağıdaki iki eserde görülmektedir.

Görsel 17: Amazonların Yaya Olarak Ok-Yay ve Sapan ile Türk Atışı Yapması (I. Vazo ve detayı: Yunan, MÖ 480-470, Herkül’ün Amazonlar ile karşı karşıya gelmesi; II. Yağ Şişesi: Yaklaşık MÖ 440, Metropolitan Museum, New York).

Kaynak: Skrzhinskaya, M.V., “Yunan şiirinde Kimmer ve İskit Efsanelerinin Kahramanları ve MÖ VII-VI. Yüzyılların Vazo Resimleri”, *Antik Tarih Bülteni*, Sayı 4 (1986)/(M. В. Скржинская. Герои киммерийских и скифских легенд в греческой поэзии и вазовой живописи VII—VI вв. до н. э. *Вестник древней истории*, № 4, 1986 г.), <http://ru-sled.ru/geroi-kimmerijskix-i-skifskix-legend-v-grecheskoj-poezii-i-vazovoj-zhivopisi-vii-vi-vv-do-n-e/> (Erişim 18.11.2021); “Péllice con una escena que muestra a Herakles enfrentándose a las amazonas, 480-470 a. de C. Detalle de amazona”, <https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pelikai#/media/File:AmazonaLuchandoDetalleDePéllice480-470AC.jpg> (Erişim 18.06.2021); Andrienne Mayor, *The Amazons*, plate 6.

Amazonların kementlerini de Türk atışı tarzında kullandıkları aşğıdaki kozmetik kutusunda görölmektedir. Adrienne Mayor, MÖ 480-450 yılları arasında Atina’da üretilmiş olan bu eserin üzerindeki tasvirin “Savaş sırasında kement kullanan bir Amazon’a ait tarihten kalan tek imge.” olduğunu bildirmektedir. Kutu üzerindeki Amazon kadını, kurbanını kementle yakalamadan hemen önce, dinamik bir aksiyon sırasında resmedilmiştir. Dörtlnala koşan bir ata binmiş bu Amazon, omzunun üzerinden havada salladığı kemente bakıyor, görünüşe göre önünde çömelmiş bir Yunan hoplitini kement ile yakalamak üzeredir. Amazonlara özgü uzun pantolon ve uzun kollu gömlek giymektedir. Sol elinde kurbanını öldürmek için bir savaş baltasını hazır şekilde tutmaktadır. Çömelmiş hoplit, sağ elinde tuttuğu bir mızrak ve solunda tuttuğu yılan motifli bir kalkanla kendini savunmaya hazırlanmaktadır. Bu grubun sağında, miğferli başka bir Yunan hoplit, bir kayayı tutan sağ elini geriye doğru uzatıyor. Mızrağının sadece ucu korunmuş olan başka bir Amazon’a atmak üzeredir. Küçük bir zeytin ağacı iki grubu ayırır. Adrienne Mayor’a göre, bu vazounun dekorasyonunu yapan ressam ve ressamın seyircileri, binicilik yapan ve kement kullanan İskit savaşçı kadınlarına oldukça aşinalardı. Nitekim Antik Yunan ve Roma tarihçileri de İskitlerin, savaşlarda kementini ustaca kullanan atlı okçular olduklarını yazmışlardır. Örneğin, Herodot, MÖ 480 yılında, hançer ve deri kement ile silahlanmış 8.000 göçebe bozkır binicisinin (Sagartian) Pers Kralı Darius’un ordusuna katıldığını bildirmişti. Birkaç farklı kaynaktan da İskit avcı erlerinin, düşmanlarını yakalamak için kementlerini düğümleyip, atlarını sürerek etrafta gezindiklerinden bahsedilmektedir. Romalı coğrafyacı Pomponius Mela da, MS 43 civarlarında, Karadeniz Bölgesi’nin bu savaşçı kadınlarının kement kullanma konusunda uzman olduklarını⁴¹ bildirmiştir.⁴²

41 Maeoticiler, Thatae, Sirachi, Phicores ve - nehrin ağzının yanında - İxamatae gibi Kimmer Boğazı’ndan Tanais’e kadar kıvrılan kıyıları işliyorlar. Bunlar arasında kadınlar erkeklerle aynı becerileri uygulamaktadır, o kadar ki kadınlar askerlik hizmetinden bile muaf değildir. Erkekler piyadede hizmet eder ve yaylarla savaşır; kadınlar savaşa at sırtında girerler ve kılıçla savaşmazlar, esirlerini kementlerle sürükleyerek öldürürler. Yine de kadınlar evlenir, ancak evlenmeleri için öngörülebilir bir yaş yoktur: bir düşmanı öldürenler dışında kadınlar bakire kalır. Bk. Pomponius Mela, *Pomponius Mela’s Description of the World*, çev. Frank E. Romer, University of Michigan Press, 1998, 66; Pomponius Mela, *Chorographia*, <https://topostext.org/work/145#1.114> (Erişim 31.10.2021).

42 *Herodotus*, by Henry Cary, Harper & Brothers Publishers, New York 1859, 438; Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Yunanca aslı ile karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973, 511, https://www.academia.edu/8826656/Herodot_Tarihi_Herodotos_Çeviren_Müntekim_Ökmen_Azra_Erhat (Erişim 18.11.2021); Pomponius Mela, *Pomponius Mela’s Description of the World*, 66; “Mississippi 1977.3.243 (Vase)”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021); Jamie Seidel, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj); Gizem Çimen, “Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi”, 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imesi/> (Erişim 30.10.2021).

Görsel 18: Türk Atışı Tarzında Kement Fırlatan Bir Amazon Süvarisi (*Pyxis*: Kadının kozmetik kutusu, MÖ 460-MÖ 450, Attica, Adrienne Mayor, 2014'te yayımlanan *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women across the Ancient World* kitabı için yaptığı araştırma esnasında Mississippi Üniversitesi Müzesi'nde bu vazoyu fark etmiştir, University Museums, University of Mississippi, David M. Robinson Memorial Collection, 1977.3.243 Vase).

Kaynak: "Mississippi 1977.3.243 (Vase)", <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021); Gizem Çimen, "Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi", 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imgesi/> (Erişim 30.10.2021).

Serinin diğer makalelerinde Türkler tarafından aynı İskitler ve Amazonlar gibi mızrak, kılıç ve tüfek gibi diğer silahlar ile at üzerinde Türk atışı yönteminin etkin bir şekilde kullanıldığına dair eserler sunulacaktır. Kimmer ve İskitleri Türk atışı yaparken tasvir eden eserler bu atışın atların dört ayaklarının da hava da olduğu esnada yapıldığını ortaya koymaktadır.

2. Türk Tesiriyle Çin ve Kore'de Türk Atışı

Çok erken devirlerden itibaren Türk okçuluğunun Çin'e tesir etmeye başladığı ve Türk atışı yönteminin Çin'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bahaddin Ögel tarafından efsanevi bir kişilik olan "İ" [Yi/Ho Yi] hakkında aktarılanlar ve "İ" ile ilgili çizimler Türk atışı yönteminin tarihinin çok kadim zamanlara dayandığına işaret etmektedir. Yayın mucidi ve efsanevi bir kişilik olan "İ" (羿), Hsia/Xia Hanedanı (MÖ 2100- MÖ 1600) zamanında yaşamıştır. "İ"nin, etnik kimlik olarak barbar ve onların prensi olduğu, okçulukta üstün bir performansa sahip bulunduğu, vahşi

bir avcı olarak Çin'in kıyı bölgelerine göç ettiği, gelip yerleşerek burada yaşadığı çeşitli Çin yıllıklarında açık olarak belirtilmektedir.⁴³ “İ” (Hou Yi) bazen insanlığa yardım etmek için cennetten gelen Okçuluk Tanrısı olarak tasvir edilmektedir.⁴⁴

Çin mitolojisinde 10 güneş vardır. İlk başta, 10 güneş gökyüzünü birer birer geçecekti, ancak bir gün 10 güneşin hepsi aynı anda dünyayı kavurdu. Hou Yi, efsanevi Kral Yao tarafından güneşleri dizginlemekle görevlendirildi. Hou Yi önce güneşle mantık yürütmeye çalıştı. Bu işe yaramayınca, onları korkutmak için okuyla onlara ateş ediyormuş gibi yaptı. Güneşler, Hou Yi'nin uyarılarına tekrar kulak vermeyi reddettiğinde, onlara birer birer ateş etmeye başladı. Her biri düştükçe üç ayaklı kuzgunlara dönüştüler.⁴⁵ Sonunda sadece bir güneş kaldı ve Kral Yao ve güneşin annesi Xihe, onun insanlığın refahı için bağışlanmasını istedi.⁴⁶

Hou Yi'nin efsaneye göre vurduğu güneşler aşağıda sol tarafta eksik olan parçası ile birlikte tam hali yaklaşık 5 metre yüksekliğindeki 1 nolu bronz kutsal ağaçta betimlenmektedir.⁴⁷ Xia Hanedanı (MÖ 2100- MÖ 1600) sonlarına yani günümüzden 3.000 yıl öncesine tarihlenen ve üzerinde yukarıda aktarılan 10 güneş (güneşleri temsil eden kuşlar) bulunan bu ağaç, günümüze ulaşan farklı şekil ve büyüklükteki 8 bronz kutsal ağaçtan birisidir.⁴⁸ Ortada Hou Yi'nin Shandong Wuliang Tapınağı'nda bulunan ve onu güneşlere Türk atışı yaparken gösteren “Bronz Yazıttaki Hou Yi” figürü yer almaktadır. Sağ tarafta ise Hou Yi'nin efsaneye göre güneşi vurduğunu gösteren bir bavul üzerindeki boyanmış resim yer almaktadır. Bu bavul, MÖ 433'ün üçüncü ayının 3. gününde ölen “Zeng’li Marki Yi’nin Mezarı” (曾侯乙墓) içindeki beş bavuldan birisidir.⁴⁹

43 Mutlu Kahraman, *İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014, 77.

44 Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, Second Edition, Chelsea House Publishing, United States of America 2009, 142-143; “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).

45 Eski Çin'deki Dongyi halkı, kuşları insanlara ateş getirebilecekleri için totem olarak görüyordu. Geçen yıl Avustralya'da bir yangın çıktı, bazı kargalar? ve kahverengi kartallar, aceleyle kaçan hayvanları yakalamak amacıyla ateşi büyütmek için yanan dallar kullandılar. Kuşlar ateşi yaydıkları için, insanlar güneşin ortasında üç ayaklı bir kuş olan altın karganın yaşadığını düşünerek kuşları güneşle ilişkilendirirler. Bk. “Sanxingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı bundan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); Antik “On Gün Efsanesi”nde, Güneş hareketi, gökyüzünde özgürce uçan bir karga olan “yang kargası” (altın karga) tarafından taşınırdı. Güneşi taşıyan ilahi bir kuş olarak, altın karga genellikle güneşin sembolü olarak kullanılırdı. “Altın karga batıya düşer ve yeşim tavşan doğuya yükselir.” sözü, Güneşin batıdan batması ve ayın yükselmesi anlamına gelmektedir. Eski zamanlarda birçok insan, çok sayıda kültürel antropolojik materyalde açıklanan kuşun görüntüsünü güneşin sembolü olarak kullandı. Çin'in ve Batı'nın arkeolojik malzemelerinde çok sayıda kuş ve güneş imgesi bulunmaktadır. Sanxingdui'nin bronz ağacına konan ilahi kuş, mitolojideki altın karganın (yani güneşin) bir tasviridir. Bk. “Bronz Kutsal Ağaç”, <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021).

46 Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, 142-143; “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).

47 “Xingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı buradan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

48 “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

49 “Xingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin'in “Hua”sı buradan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021); “Çin Mirası_Bronze 8_Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).

Görsel 19: Kutsal Sanxingdui Ağacı Üzerindeki Güneşler ve Ho Yi'yi Güneşlere Ok Atarken Tasvir Eden Bir Bronz Yazıttaki ve Bir Bavuldaki Tasvirler (Soldaki: Sanxingdui Ağacı, Shang Hanedanı (MÖ 1600 – MÖ 1027) ve Zhou Hanedanı (MÖ 1122-MÖ 256) 1 numaralı bronz kutsal ağaç, 395 metre, kırılan 10. kuş ile birlikte 5 metre civarı, Xia Hanedanı sonları (MÖ 1600'ler), Sanxingdui Müzesi; Ortadaki: Bronz Yazıttaki Hou Yi (青铜铭纹饰上的后羿: Yayı İcat eden efsanevi “İ” Türk atışı ile Güneşe atış yaparken, Shandong Wuliang Tapınağı; Sağdaki: Zeng Houyi'nin mezarında yer alan bavulardan biri üzerindeki güneşi vurma efsanesi çizimleri; MÖ 433, Tom no 1, bavulun ölçütleri: 69 cm×49 cm×37 cm, Hubei İl Müzesi).

Kaynak: “Sanxingdui Müzesi”, <https://www.sxd.cn/#/> (Erişim 7.11.2021); “Bronz Kutsal Ağaç”, <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021); “Kutsal Sanxingdui ağacının sergi için yurt dışına gitmesi neden kalıcı olarak yasaklanmıştır?”, http://www.360doc.com/content/18/10/07/23/4616719_792816527.shtml (Erişim 6.11.2021); “Sanxingdui ve Chengdu arasındaki ilişki nedir?”, https://m.thepaper.cn/baijiahao_12268552 (Erişim 7.11.2021); Mutlu Kahraman, İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri, s. 77, 262; “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021); “Dünyadaki Sekiz Dövüş Sanatlarının Kurucusu”, <http://tx2.17173.com/content/2010-08-25/20100825151348400.shtml> (Erişim 6.11.2021); “Prensın Alacakaranlığı: Zeng Houyi'nin Cenazesi”, 30.11.2020, https://mp.weixin.qq.com/s?__=MzI2MDE2ODg0OQ==&mid=2653453270&idx=1&sn=1b4debca172fbee94cf7ecc99d19cc&chksm=f1b11628c6c69f3e8f705fa67700c8094db1339f3c0a27e5a9211e070bf56708ae490aa33370#rd (Erişim 7.11.2021); “Lacquered suitcase with Painting of Hou Yi - Part2”, <https://artsandculture.google.com/asset/lacquered-suitcase-with-painting-of-hou-yi-part2/ZQHileQohUa8Xg> (Erişim 7.11.2021).

Orta Asya'daki Hun yükselişi olmasaydı, Çinli insanların yaratıcı kabiliyeti ve teknolojik yeteneği savaş alanında ok ve yaya bir son verebilirdi. Tam *arbalet* (kundaklı yay, kurmalı yay) savaşta belirgin bir silah halini aldığıında, Chou kralı Wu-ling (MÖ 318–MÖ 299)⁵⁰ zaten *arbalet* ile donanmış geleneksel piyade yapılanmasını bir kenara bırakmaktan başka çareleri olmadığını fark etti. Ayrıca kabarık Çin kaftanlarını bir kenara bırakarak, Hun savaşçılarının giydiği kısa tunikleri giymeleri ve at üstüdeyken yayla atış yapmaları gerektiğini fark etti. Kuzey Çin'de devlet kuran, köken olarak proto-Türk olarak kabul edilen Chou/Zhou Devleti (MÖ 1122–MÖ 256),⁵¹ özellikle Hsiung-nular ile yakın ilişki içindeydi. Hsiung-nu askeri tehdidine kendi bölgelerinde karşı koyabilmek için, kral Wu-ling MÖ 307 tarihinde barbar kıyafetinin resmi olarak benimsendiğini belirten ve halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini öngören bir emirname çıkardı. Bu “barbarlaşma” politikası hemen meyve verdi. O zamandan sonra yüksek güçteki *arbalet*ler ile birleşmiş at sırtındaki

50 “King Wuling of Zhao”, https://en.wikipedia.org/wiki/King_Wuling_of_Zhao (Erişim 24.06.2021).

51 “Zhou Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zhou_Hanedanı (Erişim 24.06.2021).

okçuluk yeteneği Çin askeri okçuluk çalışmasının bel kemiği haline geldi. Bu temel tekniksel karışım, Çin'in ana stratejik konusu, sınırlardaki at üstündeki erkekler (ve kadınlar) olduğu sürece daha sonraki bin yılda da devam etti. Diğer bir başka ilerleme, İmparatoriçe Wu Ze Tien (MS 690-705),⁵² tarafından 702 yılında⁵³ halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini öngören bir emirname çıkarılması ve süvari ve piyade okçuluğunun askerî sınavlarda zorunlu hale gelmesinin emredilmesi ile Tang Hanedanı devrinde meydana geldi. Çinlilerde ve sonradan Çinlileşmiş yabancı hanedanlar dönemindeki ok ve okçulukla ilgili gelişmeler, aralarında proto-Türkler'in de bulunduğu barbar olarak adlandırılan halkların etkisiyle ortaya çıkmış ve hanedan yıllıklarında da bu tespit açıklıkla vurgulanmıştır.⁵⁴

Çin'de kurulan Türk hanedanları ve Çin'e yerleşen Türk halklarından kalan eserlerde Türk atışı sahneleri bulunmaktadır. Çin'e ilaveten Goguryeo Hanedanı (MÖ 37-MS 638) devrinde Kore'de üretilen freskler üzerinde de Türk atışı sahneleri yer almaktadır. Çin ve Kore'deki eserler Türklerin tesiriyle bu iki ülkede Türk atışının savaşta ve avda kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2.1. Çin'de Qin/Çin Hanedanı Devrinde (MÖ 221-MÖ 206) Türk Atışı

Qin Hanedanı/Çin Hanedanı MÖ 221 – MÖ 206 yılları arasında bütün Çin'i yönetmiş ilk hanedandır. MÖ III. yüzyılın ortalarında ve sonlarında, Qin Hanedanlığı güçsüz Zhou Hanedanlığı'ndan başlayıp kalan diğer altı savaştan devleti de fethetmiş ve böylece tüm Çin üzerinde kontrol elde ederek yönetimi tek çatı altında toplamıştır. Qin Hanedanlığı'nın, hanedanlık süresi boyunca ticaret, tarım ve askeri alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. MÖ 206 yılında yeni Han Hanedanlığı'nın yükselişi ile sona ermiştir.⁵⁵

Çin'de Türklerin etkisi ile çok erken devirlerden itibaren süvarileri Türk atışı yaparken gösteren eserlere rastlanılmaktadır. Bu eserlerin en erken tarihliyelerinden birisi Qin Hanedanlığı devrine ait olduğu belirtilen bir tuğla üzerindeki av sahnesidir. Bu tuğla şimdiki kadar görülen en eski portre tuğlasıdır. Tuğladaki süvari Türk atışı ile bir kaplanı vurmaktadır. Bu portre tuğlasının bazı kaynaklarda Han Hanedanı devrine ait olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁶

52 “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian (Erişim 11.06.2021).

53 Hasan Basri Öngel, bu tarihi sehven 702 yerine yedi yüz yirmi (720) olarak vermiştir. Bk. Fuhua Huang, Fan Hong (translated and edited), “*A History of Chinese Martial Arts*”, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

54 Hasan Basri Öngel, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), 208; “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian; İmparatoriçe Wu Ze Tien'in çıkardığı kanuna göre savaşçıların tabii tutulduğu 10 sınav türü için ayrıca bk. Fuhua Huang, Fan Hong (translated and edited), *A History of Chinese Martial Arts*, Routledge, New York 2019, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

55 Caroline Blunder ve Mark Elvin, *Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, çev. Selçuk Esenbel, Levent Köker, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, 80-83; “Çin Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Çin_Hanedanı (Erişim 2.11.2021).

56 “Antik Çağ'dan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).

Görsel 20: Qin Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (1957’de Lintong’da ortaya çıkarıldı).

Kaynak: Chen Youbing, “Antik Çin Heykeli No. 5”, <http://www.guoxue.com/?p=40303> (Erişim 1.11.2021); “Antik Çağdan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).

2.2. Çin’de Han Hanedanı Devrinde (MÖ 206-MS 220) Türk Atışı

Çin’de Türk atışı yapıldığını gösteren en erken tarihli eserlerden bir diğeri aşağıda verilen Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) devri mezar kabartmasıdır. Eserde sol üst köşede Türk atışı yapan bir süvari yer almaktadır. Kaynağımızın belirttiğine göre bu sahnede bir tören yürüyüşü sırasında barbar [Türk] tarzında giyinmiş olan sol köşedeki süvari Part atışı (Türk atışı)⁵⁷ yapmaktadır.⁵⁸ Çin sanatındaki “Part atışı sahnesi”nin konumu, İran kültüründen ödünç alınması gerekmeyen yerel formülleri yansıtmaktadır. Böyle bir gözlem, aşağıdaki duvar kabartmasını anlatan Shandong Eyaleti’ndeki Cangshan’ın II. yüzyıl Han mezarındaki bir yazıtta oldukça açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu yazıt Çinlilerin “Part atışı”nı “barbarlar” (Hu) için daha uygun kabul etme (bu atışı Türklere bağlama) olasılığını ortaya koymaktadır.⁵⁹

57 Çin ve Kore kaynakları bu atışın olduğu sahneleri açıklarken Avrupa literatürüne uyararak Part atışı diye adlandırmaktadırlar. Halbuki aralarındaki coğrafi yakınlık ve siyasi ilişkiler ve Türk savaşçılardan istifade etmeleri dolayısı ile bu atışı Partlardan değil Türklerden öğrenmişlerdir. Bununla birlikte muhtemelen hem literatürdeki mevcut geleneğe uyduklarından hem de siyasi nedenler ile bu gerçeği göz ardı etmeyi uygun bulmaktadırlar.

58 Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 2-3, 10.

59 Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, Università Ca’ Foscari Venezia, Venice, June 2007, 14-15, ve 29’da fig. 3.

Görsel 21: Han Hanedanı Devri Mezar Kabartmasında Türk Atışı Yapan Bir Süvari
(Mezar Kabartması: Cangshan, Han mezar kabartması).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 10.

Aşağıdaki iki rölyefteki süvarilerin kıyafet ve arkadan düğümlenmiş uzun saçları ve atların görünüşleri birbirlerine benzemektedir. Alt taraftaki dalga benzeri çizim de her iki rölyefte hemen hemen benzerdir. Yukarıdaki rölyefte ortada sıkıştırmış bir kaplan? üç süvari tarafından avlanmaktadır. Süvarilerden ikisi aynı anda Türk atışı yapmaktadır.⁶⁰ Alt taraftaki rölyefte ise bir geyik sağında kalan iki süvari tarafından Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 22: Türk Atışı ile Kaplan ve Geyik Avlayan Süvariler (I. Tuğla rölyef: Çin, Han Hanedanı; II. Taş Rölyef: Çin, dönemi tespit edilemedi).

Kaynak: “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020); “Rölyef: Taş Rölyef Tuğla Desen (Sayfa 2)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p2.html (Erişim 1.11.2021).

Han Hanedanı devrine ait aşağıdaki taş rölyefte dört süvarinin Türk atışı ile geyikleri avladıkları görülmektedir.

60 Dikkat: Çin’de National Palace Museum’a ait sitede bu tuğla rölyef yayınlanmaktaydı, şu anda Müze bu resmin kaldırdığı veya yerinin değiştirdiği için ulaşılamadığı uyarısını yapmaktadır. Bk. “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020).

Görsel 23: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Geyik Avlayan Süvariler (Taş Rölyef)

Kaynak: “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Deseni (Sayfa 7)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p7.html (Erişim 1.11.2021); “Han Hanedanı Taş Rölyef”, <https://wantubizhi.com/image.aspx> (Erişim 1.11.2021).

Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) ve Tang Hanedanı (MS 618-907) arasındaki dönemde, Çin mezarları esas olarak Konfüçyüsçü düşünceye uygun temalarla süslenmekteydi. J. Lerner’in gözlemlediği gibi, av sahneleri Çin’de yaşayan yabancıların [Türkler] tabutlarında ve anıt mezarlarında tercih edilen temsiller arasında yer almaya devam etti.⁶¹ Dolayısı ile bu çalışmada verilen Çin eserleri büyük ölçüde Türkleri temsil etmektedir.

Han Hanedanı devrine ait bir anıt mezar rölyefi aşağıda yer almaktadır. Rölyefte alt taraftaki iki süvari geyikleri Türk atışı ile avlamaktadır. Alt orta kısımdaki süvari ise mızrağını Türk atışı tarzından savurarak bir kaplanı avlamaktadır.

Görsel 24: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (Çin, Mizhi (Shaanxi Eyaleti), Erken II. yüzyılın başları).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 30, fig. 6; Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, 30, fig. 6.

61 Matteo Compareti, Simone Cristoforetti, *New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar*, 14-15.

Geç Han döneminden kalma aşağıda soldaki rölyef ve detay görüntüsünde bir Çinli, Türk atışı yapmaktadır. Rölyef hakkında şu açıklama yapılmaktadır: Romalıların “Part atışı” dediği şeyi gerçekleştiren Çinli bir atlıyı gösteren geç dönem Han mezar kabartması. Kuzey göçebeleriyle (Türkler) yapılan savaşlar, Çinlileri atlı okçuluk yapmaya sevk etti.⁶² Sağ taraftaki rölyefte ise Türk atışı yapan bir piyade bulunmaktadır. Kıyafeti Türk kıyafeti tarzındadır. Yaya okçular tarafından Türk atışı yapılması geleneğinin Türkler tarafından Çin’e de taşındığı görülmektedir.

Görsel 25: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Bir Süvari ve Bir Piyade (I. Mezar Rölyefi: Teleferik arabasının portre tuğlası, Xinye İlçesi, Renying Köyü’nde toplandı, kalan uzunluk 62, genişlik 32, kalınlık 5 cm, Geç Han mezar kabartması, Altı Krallık (MS 220–589) dönemi/ Doğu Han (I.-III. yüzyıl), Han Gallery, Henan Provincial Museum, Zhengzhou, Han Boyama Tuğla Müzesi Koleksiyonu, Henan Museum?; II. Mezar Rölyefi: İlk mezar kabartmasının detayı; III. Anıt Mezar Tuğlası; Altı Krallık devri, Ancient Fujian Gallery, Fujian Museum, Fuzhou, China).

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Ünite 3 Han Hanedanlığı Müzik ve Dans Sanatı”, 20.07.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/clzl/wzjl/htzyhnnwjpz/dybfssh/article6f7de2e198c24051b7c6e40e77513085.html (Erişim 7.11.2021); “Pinsuo oyun araba portre karoları”, 12.10.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlef05d61fc6c524a91bcc31eab440053c4.html (Erişim 7.11.2021); “Picha:Tomb brick k.JPG”, https://sw.wikipedia.org/wiki/Picha:Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.11.2021); “Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10340459485/in/album-72157636747751666/> (Erişim 8.05.2021) ve Hoshi Cam (ほしがら), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021); “Türk atışı yapan bir Çinli”, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.05.2021); “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021); “Tomb Bricks, Six Dynasties”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/32864063783/in/album-72157681785666846/> (Erişim 8.05.2021).

Han Hanedanı devrine ait aşağıdaki kapı bordüründe iki avcı Türk atışı ile gerçek ve mistik hayvanları avlamaktadır.

62 “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021).

Görsel 26: Gerçek ve Mistik Hayvanları Türk Atışı ile Avlayan İki Han Hanedanı Devri Süvarisi (Shaanxi Eyaleti, Doğu Han Hanedanı, Illustration Scott Mann).

Kaynak: Leslie Wallace, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, *Memory and Agency in Ancient China: Shaping the Life History of Objects*, ed. Francis Allard, Yan Sun, Kathryn M Linduff, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, New York 2018, 199.

Daha önce de belirtildiği üzere Çin’de daha önceki dönemlerde piyade okçuluk ve *arbalet* kullanımı yaygındı ve Çin’de Türk etkisiyle atlı okçuluk başlamıştı. Dolayısı ile Orta Asya okçuluğunun ayrılmaz bir parçası olan 180 derece ters dönerek atış yapmayı Çinliler Türklere öğrenmiştir. Söz konusu ilişkiler, etkileşimler, savaşlar ve coğrafi komşuluk nedeniyle bu atışı Türklere öğrendikleri kesin olmasına rağmen Çinliler de dünyanın geri kalanı gibi bu atışı “Part atışı” diye adlandırmaktadırlar. Aşağıdaki Han mezar tuğlasında en sağdaki süvari bir hayvana (kaplan/pars?) doğru Türk atışı yapmaktadır.

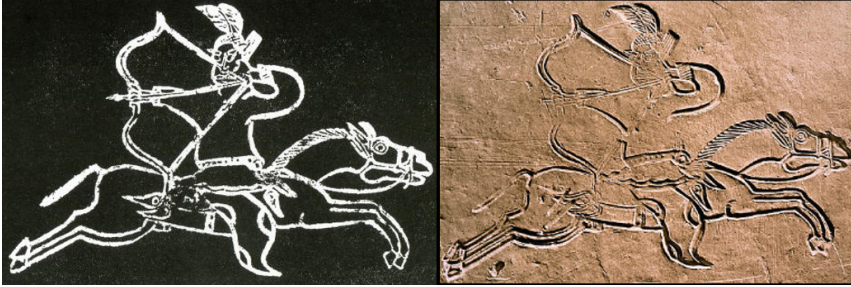
Görsel 27: Han Hanedanı Devri Mezar Tuğlasında Türk Atışı Yapan Bir Süvari (Han Hanedanı mezar tuğlası, Nanyang Museum of Han Dynasty Stone Carving, Henan Eyaleti, Çin).

Kaynak: “Eastern Han Stone Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10268185825/> (Erişim 7.05.2021); “Military of the Han dynasty”, https://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_the_Han_dynasty (Erişim 7.05.2021).

2.2.1. Batı Han Hanedanı Devrinde (MÖ 206-MS 24) Türk Atışı

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrinde Türk okçuların çift şahin kanadı takma geleneğinin izleri aşağıdaki siyah tuğla üzerine oyulmuş rölyefte görülebilmektedir. Rölyefteki okçunun elbiselerinden göçebe Hun okçusu olduğu anlaşılmaktadır. Asya Hunlarında ayrıcalıklı bir birlik oldukları düşünülen ‘okları göklerin en yükseğine erişebilen tek bir kuşun tüylerini taşıyan’ ve başlarına yeteneklerinin göstergesi olarak ‘çift şahin kanadı’ takan ‘kartal nişancıları’

bulunmaktaydı.⁶³ MÖ 209/206 yılında Mete Han, hızla koşan atın üzerinde geriye dönerek isabetli ok atışı (Türk atışı) yapabilen askerlerinin miğferlerinin tolgalarına şahin yelesi takmalarına izin vermiştir. Bu gelenek XVIII. yüzyıla kadar bütün Türk devletlerinde kullanılmıştır. Nişancılıklarını veya askerî başarılarını ispatlamış olanlar, miğferlerinin yan veya ortalarına şahin tüyü takma hakkına sahip olmuştur.⁶⁴ Rölyef incelendiğinde suvarinin Türk kıyafeti giirdiği atışımı atın dört ayağının da yerden kesildiği esnada gerçekleştirdiği görülmektedir. Siyah kare tuğla üzerindeki yazıtta şu cümle yazılmıştır: “Wenshan bir attan çıkıyor ve günde sekiz bin mil gidiyor.”⁶⁵ Sağ tarafta ise soldaki siyah rölyeften çıkarılmış bir kopya görülmektedir.

Görsel 28: Batı Han Hanedanı Devrinde Çift Şahin Kanadı Takmış Türk Atışı Yapan Göçebe (Hun) Süvari (Siyah portre tuğlası, Luoyang, Henan, Kanada Kraliyet Ontario Müzesi; MÖ III. yüzyıl; II. Kopya: Werner Forman Arşivi).

Kaynak: William Charles White, *Tomb tile pictures of ancient China; an archaeological study of pottery tiles from tombs of western Honan, dating about the third century B.C.*, The University of Toronto Press, Toronto 1939, Fig. LXXII; Xiuqin Zhou, “Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong”, ed. Victor H. Mair, *Sino-Platonic Papers*, Number 187 (April, 2009), 346, fig. 108; Xu Chanfei ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021); “Dörtmala koşan atını sürerken bir Part vuruşunu gerçekleştiren bir savaşçı tasarımına sahip bir mezar yapısı tuğlası”, <https://www.gettyimages.ac/detail/news-photo/brick-from-a-tomb-structure-with-a-design-of-a-warrior-news-photo/152195046?adppopup=true> (Erişim 1.11.2021).

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrinde Türk atışının göçebe okçular tarafından avlar sırasında yaya olarak da uygulandığı aşağıda sol taraftaki Han anıt mezarı kapısı girişindeki bir seramik karoda görülmektedir. Karodaki okçunun Türk olduğu kıyafetlerinden ve İskit tarzı başlığından anlaşılmalıdır. Sağdaki duvar resminde ise Türk atışı ile avlanan bir Batı Han süvarisi yer almaktadır.

63 Erkan Göksu, “Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 2474.

64 Tirendâz: “Geleneksel Türk Okçuluğunun Kısa Tarihi”, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=169 (Erişim 7.01.2009); “Türk Kültüründe Asker ve Silah”, <http://mustafaasir.blogspot.com/2016/05/turk-kulturunde-asker-ve-silah.html> (Erişim 18.11.2021).

65 Xu Chanfei ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021).

Görsel 29: Türk Atışı ile Avlanan Bir Hun Piyadesi ve Bir Han Süvarisi (Solda: Han anıt mezarı kapı girişindeki bir seramik karo, Luoyang, Henan, MÖ III. yüzyıl; Sağda: Sian, Shensi'deki bir Batı Han Hanedanı mezarı, Xi'an Teknoloji Üniversitesi'nde bulundu).

Kaynak: William Charles White, age., Fig. LIV; Xiuqin Zhou, agm., 345, fig. 107; Caroline Blunder ve Mark Elvin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, 108; P. Di Giuseppantonio Di Franco, F. Galeazzi, "Western Han Dynasty Mural Tombs: from the Use of Integrated Technologies to the Cybermap", F. Contreras, M. Farjas & F.J. Meleró (eds.), *Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, CAA2010*, 347, fig. 5, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/60817/5_DiGiuseppantonio_Galeazzi_CAA_2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim 18.11.2021).

Batı Han Hanedanı (MÖ 206-MS 24) devrine ait bronz bir at arabasının silindir şeklindeki gölgelik tertibatı (gölgelik direği)⁶⁶ üzerindeki manzara sahnelerinde üstün ikinci sırada Türk atışı ile avlanan bir süvari yer almaktadır. Gölgelik tertibatı, üzerindeki çizimlerin renklendirilmiş hali ve detay görüntüsü aşağıda yer almaktadır.

Görsel 30: Batı Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Bir Süvari (Malzemeler Bronz, altın ve gümüş folyo kaplamalı borular, yaklaşık MÖ II. yüzyıl-MÖ I. yüzyıl, yükseklik 26,5 cm, çap 4 cm?, Dingxian İlçesindeki Batı Han Mezarı, Hebei eyaleti, Dingxian, Hebei İl Müzesi, Wuhan, Çin).

Kaynak: Leslie Wallace, "A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty", 198; Amy McKenna (ed.), "Han Hanedanı Çin Tarihi", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Han-dynasty> (Erişim 6.05.2021); "Fitting for a Chariot Canopy", <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).

66 Bu zarif işlemeli silindir, bir arabanın gölgeliğinin merkezi ahşap direğindeki takviyeli bağlantılara çok bölümlü bir bağlantıdan birini oluşturdu. Çin savaş arabaları ve bu silindir şeklindeki gölgelik direği üzerindeki sahnelerin daha detaylı anlatımı için bk. "Fitting for a Chariot Canopy", <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).

Geç Batı Han Hanedanı devrine ait olan M102 numaralı mezardan⁶⁷ çıkarılmış olan aşağıdaki objede en üst kısımda duran piyadenin aşağısında duran iki süvari Türk atışı ile avlanmaktadır. Sağ tarafta yer alan detay görüntülerinde bu objede Türk atışı yapan süvarilerin ve Türk atışı yapan bir piyadenin detay görüntüleri büyütülerek tekrar verildi. Detay görüntülerinde kuyruğu düğümlü bir at üzerinde Türk atışı yapan ve geniş yenli Çin elbisesi giyen bir süvari ile geri ve yukarı doğru bir kuşu avlamak üzere Türk atışı yapan ve yine Çin elbisesi giymiş olan bir piyade görülmektedir.

Görsel 31: Geç Batı Han Hanedanı Devrinde Türk Atışlı ile Avlanan Süvariler ve Bir Piyade (Geç Batı Han dönemi, Fragments of a mianzhao, tomb M102, Yangzhou Müzesi).
Kaynak: Erickson Susan, “Ways of Facing the Dead in Ancient China”, *Arts Asiatiques*, tome 67, 2012, 31-32, fig. 20.

Batı Han Hanedanlığı'nın (MÖ 206-MS 24) sonundan Doğu Han Hanedanlığı'nın (MS 25–220) başlangıcına kadar olan döneme tarihlenen aşağıdaki kaplan avı portre tuğlasında süvari kaplana Türk atışı ile ok atmaktadır.

67 “Han mezarı 102, Yaozhuang Hanjiang İlçesi, Jiangsu” <https://r.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KAGU200004004&dbcode=&dbname=WWBJ7911&pcode=WWBT&vMTkyNzhSK0MzODR6aDRYbkQwTFRnMlgyaHN4RnJDVVI3dWZaT2RuRml6a1U3ektMaXpNZTdHNEh0SE1xNDIGWUk=> (Erişim 6.11.2021).

Görsel 32: Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (Kaplan avı tuğla portre, uzunluk 64cm, genişlik 23cm, Han Hanedanı, Henan, Yu İlçesinde ortaya çıkarıldı, MS 24-25?, Henan Museum).

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Qin ve Han Hanedanlarından Batı Jin Hanedanlığı’na tuğla portreler ve mezar duvar resimleri üzerindeki av desenleri”, İkinci Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021); “Antik Çin Resim Sanatı (3)”, https://www.sj33.cn/ys/hhys/200605/8750_3.html (18.11.2021); “Sanat-Resim Ciltleriyle İlgilenmek•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri] Sanatın Hazinesi Görüntülerin Dünyası-Çin Sanat Tarihi•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri (6)”, 26.8.2015, https://mp.weixin.qq.com/s?__biz=MjM5NTIxMTU5OA==&mid=210020829&idx=1&sn=15dd97613f35eabe7daf8aa0b886dbdc#rd (Erişim 1.11.2021); “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Desen (Sayfa 1)”, <https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy.html> (Erişim 1.11.2021).

2.2.2. Doğu Han Hanedanı Devrinde (MS 25–220) Türk Atışı

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrine ait aşağıdaki eserde sağ üst taraftaki süvari ile altta tepeden uzaklaşan süvari Türk atışı yapmaktadırlar. Ortadan kırılmış olan bu tuğla resminin iki yarısı altta birleşik olarak verildi.⁶⁸

68 Doğu Han Hanedanı devrine ait olan bu mezar tuğlasının ikinci yarısının daha net bir görüntüsü için bk. “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336587475/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpjb9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKts-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).

Görsel 33: Doğu Han Hanedanı Devrinde Hunlar ve Türk Atışı (Anıt Mezar Tuğlası, Batı Han Hanedanı, Xiongnu, Henan Provincial Museum, Zhengzhou).

Kaynak: Shen Xiuzhen (ed.), “Han Portre Tuğlaları | İnce kare, kılıç, ışık ve kılıç gölgesi, afiş avcılığı ve avcılık”, 20.12.2018, <http://shenbiji.com/news-detail.asp?id=1923&N=6> (Erişim 7.11.2021); “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336590775/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpjb9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkVL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021); “Han Hanedanı Arbalet III”, <https://historum.com/threads/han-dynasty-crossbow-iii.179336/> (18.11.2021)

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinin son dönemlerinden kalan aşağıdaki rölyefte iki avcı Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 34: Geç Doğu Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı (Mizhi (Shaanxi Eyaleti), Doğu Han Hanedanı, Miladi 25–220).

Kaynak: Leslie V. Wallace, “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, *Journal of Sport History*, Volume 39, Number 1 (Spring 2012), 106, fig. 4A.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan ve Mizhi (Shaanxi Eyaleti)’de bulunan M1 Anıt mezarındaki bir rölyefte iki savaşçı Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 35: Doğu Han Hanedanı Devrinde M1 Anıt Mezarı Rölyefinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler

Kaynak: Leslie V. Wallace, “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, 107, fig. 6A.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki rölyefte bir avcı Türk atışı ile bir kaplanı avlamaktadır.

Görsel 36: Doğu Han Hanedanı Devrinde Tomb 23’de Türk Atışı ile Kaplan Avlayan Bir Süvari (Dabaodang’ın mezar lentosu, Tomb M23, Shaanxi).

Kaynak: Leslie Wallace, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, 198.

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki üç rölyefte avcılar Türk atışı ile avlanmaktadır.

Görsel 37: Doğu Han Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (I. Rölyef:

Yükseklik 140,5 cm, genişlik 36 cm, Suide İlçesinde ortaya çıkarılan el arabaları ve el arabalarıyla seyahat; II. Rölyef: Av Çatı Katı, Qipan Dansı, 136 cm yükseklik, 38,5 cm genişlik, 1957’de Suide’de ortaya çıkarıldı; III. Rölyef: Layun Che, 39 cm yükseklik ve 173 cm genişlik, Guanzhuang, Mizhi İlçesi, 1971’de gün ışığına çıkarıldı; Üç eser de Shaanxi, Beilin Stone Museum (Stel Ormanı Müzesi), Xi’an’da bulunmaktadır).

Kaynak: “Doğu Han Hanedanlığı Taş Rölyefi Xi’an Steles Ormanı Müzesi’nde Toplandı 1”, http://www.360doc.com/content/12/0708/13/8413713_222970099.shtml (Erişim 7.11.2021); “Pictorial Stones of Eastern Han Dynasty in Shaanxi”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913149126/in/photostream/>; <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913200294/in/photostream/> ve <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913156156/in/photostream/> (Erişim 15.05.2021).

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrine ait aşağıdaki iki mezar rölyefinde süvariler Türk atışı ile kaplan, geyik, tilki/kurt ve tavşan gibi çeşitli hayvanları avlamaktadırlar.

图十 榆林米脂县博物馆藏东汉画像石墓门楣石

图十一 榆林米脂官庄东汉画像石墓 (1981M1 西壁石)

Görsel 38: Doğu Han Hanedanı Türk Atışlı, Köşklü Av Sahneleri (I. lento taş, Mizhi İlçe Müzesi; II. Mizhi Guanzhuang'ın mezarının batı duvarı, 1981M1.Model 84'ün beşinci sütunu, Mizhi İlçe Müzesi).

Kaynak: Zhu Lianhua (朱连华), “Xi'an'daki Küçük ve Orta Boy Han Mezarlarından Çıkarılan Sırlı Çömleklerin Dekoratif Görüntüleri Üzerine Kısa Bir Tartışma”, *Çince Metinsel Kalıntılar* (中原文物), Sayı 4 (2018), 80-86, <http://www.han-art.net/view.asp?id=204> (Erişim 8.11.2021).

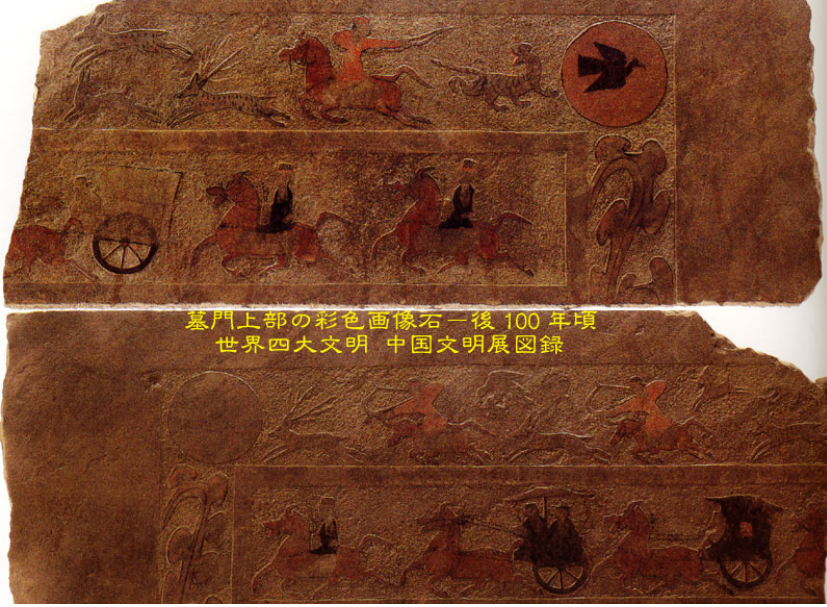
Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan aşağıdaki mezar kapısında, kapı girişinde, sağ üst köşedeki süvari kaplan benzeri bir hayvanı Türk atışı ile avlamaktadır. J. Lerner'in gözlemlediği üzere, av sahneleri Çin'de yaşayan yabancıların [Türkler] tabutlarında ve anıt mezarlarında tercih edilen temsiller arasında yer almaktadır. Aşağıdaki mezar kapısı kanatlarının hayvanlar ile süslenmiş olması (hayvan üslubu) mezarın Türk mezarı olduğu yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Dikkatlice bakınca kapının orta kısmında tavus kuşu ve çeşitli kuşlar, geyik, maymun, ceylan, gergedan (en altta) ve daire içinde iki fil kafası olduğu görülmektedir. Kapı girişinde ise geyik ve ceylanlar ile birlikte kaplan benzeri bir hayvan yer almaktadır.

Görsel 39: Türk Atışını Sergileyen Doğu Han Hanedanı Devri Mezar Kapısı (Doğu Han hanedanı (25–220), Kuzey Shaanxi (Ordos Platosu), Shaanxi Arkeolojik Araştırma Enstitüsü Koleksiyonu ve The Met Museum (ödünç)).

Kaynak: “Tomb Gate”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/696827> (Erişim 6.11.2021); Claire Voon, “Çin’in Kadim Hazinesinin Gişe Rekortmeni Olan Bir Yeşim Mezar Elbisesinden Terracotta Savaşçılara”, *Hyperallergic* (bağımsız sanat gazeteciliği), 12 Haziran 2017, <https://hyperallergic.com/374312/from-a-jade-burial-suit-to-terracotta-warriors-a-blockbuster-display-of-chinas-ancient-treasures/> (Erişim 3.10.2021); Hoshi Cam, “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

Doğu Han Hanedanı (MS 25–220) devrinden kalan yukarıdaki mezar kapısının ortadan ikiye kırılmış kirişinin daha net ve daha renkli bir görseli aşağıda yer almaktadır.

Görsel 40: Türk Atışını Sergileyen Doğu Han Hanedanı Devri Mezar Kapısı Kiriş Detayı
(Kuzey Shaanxi (Ordos Platosu), Shaanxi Arkeolojik Araştırma Enstitüsü Koleksiyonu).

Kaynak: Hoshi Cam (ほしがらす), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublie.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

2.3. Batı Jin Hanedanı Devrinde (MS 266-316) Türk Atışı

Üç krallık ve Jin dönemlerinde Çin’in güneyinde ekonomik olarak nispeten büyük ilerlemeler kaydedildi. Ülkenin batısı ve kuzeyinde yaşayan azınlık etnik grupların güneye göç etmeleriyle etnik kaynaşma ve temas yoğunlaştı.⁶⁹ Kuzey milletleri ile etnik kaynaşma ve temasın yoğunlaşması kuzeydeki Türk etkisinin güneyde daha fazla görülmeye başlamasına neden olmuş olmalıdır.

Çin’de Batı Jin Hanedanı (266-316) devrine ait aşağıdaki resimli iki tuğla üzerinde,⁷⁰ Türk atışı yapan süvariler resmedilmiştir. Süvarilerden soldaki Türk atışı ile tavşan vurmıştır, sağdaki ise Türk atışı ile geyik evalamaktadır. Her iki atın da kuyrukları yine Türk töresine uygun olarak düğümlüdür.

69 Varis Çakan, “Geçmişten Günümüze Çin”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (2017), 120.

70 Çoğu Wei ve Jin hanedanlarından (MS 220-419) yer altı duvar resimleri olan 1400’den fazla tuğla mezar keşfedildi. Yer: Xincheng Kasabası, Jiayuguan Şehri, Gansu Eyaleti.

Görsel 41: Jin Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (I. Tuğla: Xincheng Weijin Duvar Mezarı; II. Tuğla: Üç Krallık Wei'den Batı Jin'e Boyalı Tuğla, Wei Jin dönemi (220-386) Kansu Eyaleti, Jiayuguan'dan kazıldı, Jiayuguan No. 5 Mezar Ön Odası Kuzey, Gansu Museum).

Kaynak: “Geleneksel Çin Resminin Taktiri 02: Jiayuguan Weijin Duvar Mezarı Portre Tuğlası - 01 Atıcılık Avcılık”, http://blog.sina.com.cn/s/blog_52248f810100dspb.html (Erişim 7.11.2021); “Çin’de Bulunmayan Duvar Resimlerinin Komple Koleksiyonu: Gansu, Ningxia, Sincan”, <https://www.163.com/dy/article/E17F7OFR0521PSGL.html> (Erişim 7.11.2021).

2.4. Batı/Kuzey Qi Hanedanı Devrinde (MS 550-577) Türk Atışı

Batı Qi Hanedanı devrine ait bir mezar resmi olan aşağıdaki av sahnesinde üstteki sütunda en soldaki süvari muhtemelen bir kaplana Türk atışı ile ok atmaktadır. Alttaki sütunda ise soldaki süvari Türk atışı tarzında mızrağını kullanarak büyük bir fareye benzer bir hayvana avlanmaktadır. Söz konusu kısımlar daha net görülebilmeleri için en alt sütunda büyütülüp tekrar sunuldu.

Görsel 42: Batı Qi Hanedanı Devrinde Türk Atışı ile Avlanan Süvariler (Xinzhou, Jiuyuangang'daki Kuzey Qi Hanedanı (MS 550-577) mezarı at sırtında kırsal bir av sahnesi duvar resmi).

Kaynak: “Murals from a tomb of Northern Qi Dynasty (550–577 AD) in Jiuyuangang, Xinzhou, showing a rural hunting scene on horseback”, https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Dynasties#/media/File:Tomb_of_Northern_Qi_Dynasty_in_Jiuyuangang,_Xinzhou,_Mural_01.jpg (Erişim 8.05.2021); “Northern Qi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Qi (Erişim 10.06.2021); “Jiuyuangang’da yaşamış olan insanlar”, <http://news.96hq.com/zhanhui/20191122/4614.html> (Erişim 8.11.2021); “Kuzeyli eşraf, Hu hükümdarlarıyla işbirliği yapmayı seçti”, http://baijiahao.baidu.com/s?id=1678443213869436626&wfr=s_pider&for=pc (Erişim 8.11.2021).

2.5. Tyunhular (MS III.-VII. Yüzyıl) Devrinde Türk Atışı

Çin'in Kansu bölgesinde, Türk-Moğol birleşimi halklardan olan Tuyuhunlar, Türk tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte bilim dünyasında pek bilinmemektedir. Tuyuhunlar üzerine elimizde çok az araştırma bulunmaktadır. Çin kaynaklarının ifadesi ile onlar, Xianbeilerdendi.⁷¹ Xianbeiler söz konusu olunca onların Moğol asıllı bir topluluk olduğuna dair görüşler dile getirilir. Ancak Xianbeiler, yönetici sınıfına bakılmaksızın aslında bir boylar birliğiydi. Hun, Tabgaç, Dingling, Wuhuan ile diğer boy ve kavimleri içinde barındıran bir yapıya sahipti. Onlar çok geniş sahada varlık göstermiştir. Bugün Çin eyaleti olan Kansu'nun güneyi, Tibet, Kök Nur (Qinghai) ile Sichuan'ın kuzeybatısı ve kısmen Doğu Türkistan'da hüküm süren bir devlet kurmuşlardır. Moğolistan yaylaları, Çin, Tibet, Hindistan, Türkistan ve İran coğrafyası ile ilişkileri bulunan bu devlet yaklaşık 350 yıl yaşamıştır.⁷²

Çin'in Kansu bölgesinde, Tuyuhunlara ait MS V.-VII. yüzyıl arasına tarihlenen mezarlarda kuyruğu düğümlü at üzerinde ok atan savaşçı heykelleri bulunmuştur. Bunlardan ikisi aşağıda yer almaktadır. Üstte bulunan süvari Türk atışı yapmaktadır.

71 Persler, İskitlere Saka adını verdiler. Çin isimleri Xiongnu, Yuezhi, Xianbei ve Sai'yi içeriyordu. Bk. Andrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014, 36.

72 Zeki Tok, *Tuyuhun Tarihi (MS III.-VII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020, 1.

Görsel 43: Türk Atışı Yapan Bir Tuyuhun Süvarisi (MS V.-VII. yüzyıl, Çin, Kansu Bölgesi, Xuewei 1 Nolu Mezar, Erken Tang Hanedanlığı dönemindeki Tuyuhun kraliyet ailesinin mezarı, Çin’de ilk keşfedilen Tuyuhun mezarı, yukarıdan aşağıya her metrede bir delikli ahşap tabakasına sahiptir. Mezarda toplamda 9 kat vardır, Qinghai, Haixi Moğol-Tibet Özerk İli, Dulan İlçesi, Rehui Kasabasında yer almaktadır).

Kaynak: “2018 Xuewei No. 1 Mezar, çeşitli figürlere sahip altın nesnelere ortaya çıkardı”, <https://tv.cctv.com/2021/05/18/VIDEzZDOTB3P8OIm3A93wJwg210518.shtml?spm=C53121759377.PCO7tSikSFa8.0.0> (Erişim 31.10.2021); “Gerçek dokuz katlı iblis kulesinde yine çok sayıda hazine görülüyor ve uzmanlar seslenmeye devam ediyor: iyi şeyler”, <https://new.qq.com/rain/a/20210427a01d6m00> (Erişim 8.11.2021); Fatih Mehmet Yiğit, “(Proto) Ön Türklerin Altın Çağları”, <https://turkologfatihmehmetiyigit.blogspot.com/2019/05/turklerin-altin-cagi-1-turkmenistann.html?showComment=1608973392926&m=1> (Erişim 31.10.2021).

2.6. Tang Hanedanı Devrinde (MS 618-907) Türk Atışı⁷³

Birinci ve İkinci Göktürk Kağanlığı'nı hakimiyeti altına alan Tang/T'ang Hanedanı (618-907) döneminde Türk kumandanları Çin ordusunda paralı asker olarak görev yapmışlardı. 755 yılına kadar yaklaşık olarak 10 Türk general Çin ordusunda görev yapmıştı. 635 ve 636 yıllarında iki kez Tang kraliyet ailesinden prensesler Türk generaller ile evlendirilmişlerdi. Tang Hanedanı ordusunun önemli bir bölümü, Çin kaynaklarında “Tujue” (Çince: 突厥; pinyin: Tūjué) olarak adlandırılan Türk savaşçılardan oluşmuştu. O dönemde Tang Hanedanı ülkesinde değişik bölgelerine yerleştirilen Uygur Türklerinin sayısı da yüz binleri bulmuştu. Binlerce Uygur Türk ailesi, başkent Chang-an'a yerleşmişti. Sui Hanedanı ve Tang Hanedanı dönemlerinde pek çok siyasi ve askeri faaliyetlerde Türklerin ve Çinlileşmiş Türklerin etkisi büyüktü. Dolayısıyla Tang Hanedanı hükümdar sülalesinin nesebi de Türkler ile karışmıştı. Hanedanlık yönetiminde görev alan 369 vezirin 36'sı Türk asıllıydı. Zira Tang iktidarı büyük ölçüde yabancıların kuvvetine dayanıyordu. Kuzey Çin'deki Tang elitleri Türk kültürüne aşinaydı.⁷⁴

Türk kültürünün büyük tesirler uyandırmaya başladığı Tang Hanedanı döneminde Türk atışı yapan süvarileri gösteren sanat eserlerine anıt mezarlarda, mağara resimlerinde ve çeşitli sanat eserleri üzerinde rastlanılmaktadır. Bunlardan birisi 630 yılında ölen Li Shou'nun mezarı üzerindeki av sahnesidir.⁷⁵ Görseli aşağıda sol başta yer almaktadır. Bu örnekten yaklaşık bir yüzyıl sonrasında “Türk atışı” yapan bir savaşçı resmi bulunan bir testiye rastlanılmaktadır.⁷⁶ Testideki atın kuyruğu Türk usulüne göre düğümlüdür. Görseli soldan ikinci sırada bulunmaktadır. Soldan üçüncü sırada testideki Türk atışının detay görseli bulunmaktadır. Diğer bir eser ise ipek kumaş parçası üzerine resmedilmiş olan Türk atışı ile avlanan iki süvaridir. Bu eser Turfan civarında Astana Mezarlığı'nda bulunmuştur. At üzerinde giden savaşçı arkaya dönerek mitolojik bir aslana ok atmaktadır.⁷⁷ VIII. yüzyıla tarihlenen ipek kumaş üzerindeki⁷⁸ bu resimde Hun ve İskit geleneğinde olduğu gibi atın kuyruğu düğümlü olup, hakan elinde bir flama tutmakta, ok sadağının üzerinde de yine göksel bir simge yer almaktadır. Bu simge büyük hakanlara mahsus

73 Tang Hanedanı devrinde yaşanan yoğun Türk-Çin etkileşimi ve Türklerin hangi alanlarda Çinlileri etkiledikleri hakkında bk. “Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri), <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).

74 Alimcan İneyet, “Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T'ang ve Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VIII, S. 1 (2008), 141-142; Gülnar Kara, “Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları”, *Bilig*, Sayı 84 (Kış 2018), 45-67; “Tang Ordusunda Türkler”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_ordusunda_Türkler (Erişim 15.05.2021); “Tang Hanedanı”, <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGFuZ191YW51ZGFuX0E> (Erişim 15.05.2021).

75 Metinde Türk atışı (Parthian shot) yapıldığı belirtilmese de av sahnesinde Türk atışı yapıldığı açıkça görülmektedir. Bk. Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 6 ve 13'de 9. figür.

76 “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021).

77 Necati Birinci (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, Cilt I, Yayına Hazırlayan: Yavuz Tiryaki, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1997, 220.

78 Hoshi Cam (ほしがらす), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublie.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

bir simge olup, ancak evrene hakim olma iddiasındaki bir hükümdarın kullanabileceği astral bir simgedir.⁷⁹ Bu eserin görseli soldan dördüncü sırada yer almaktadır.

Görsel 44: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Türk Süvarileri I (I. Fresk: Li Shou (öl. 630) mezarı duvar resminin renklendirilmiş kopyası; II. Sürahi: Türk Atışı Yapan Bir Türk Savaşçı Rölyefi, VII. yüzyılın sonu ve VIII. yüzyılın ilk yarısı, testinin uslubu Orta Asya - özellikle Soğd – prototipindedir, Tang Hanedanı (618-907) dönemi, yükseklik, 32,5 cm, Metropolitan Museum; III. İpek Kumaş: Türk Atışı İle Avlanan İki Süvari, Doğu Türkistan, Turfan Astana Mezarlığı'nda bulunan bir kumaş, VIII. yüzyıl, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Müze Koleksiyonu).

Kaynak: Matteo Compareti, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, 6 ve 13’de fig. 9; “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021); Yunus Berkli, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, 64; Necati Birinci (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, C. I, s. 220; Hoshi Cam, “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).

Tang Hanedanlığı'nın kuzey garnizonu genellikle Türk hafif süvarilerinden istifade etmiştir. Aşağıda sol tarafta bir mağara resminden alınan kuyruğu bağlı atı ile Türk atışı yapmakta olan uzun, örgülü saçlı Türk süvarisi yer almaktadır. Bu süvari muhtemelen Tang Hanedanı devrinde hizmete alınan Türk süvarilerini betimlemektedir. Türk atışında düşmana düşey atış ile isabet sağlamak için geriye ve havaya doğru olacak şekilde de atış yapılmaktadır. Sağ taraftaki Tang dönemi heykelciğinde Türk atışı bu yöntem ile yapılmaktadır. Atın kuyruğu bu heykelcikte de düğümlüdür.

79 Yunus Berkli, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011, 64.

Görsel 45: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Yapan Türk Süvarileri II (I. Mağara Resmi: Çin, “Mağara 130”, Gansu, Dunhuang, Hua Hsi-liang tarafından kopya edildi; II. Toprak Heykelcik: Shaanxi Provincial Museum, Xi’an, Tang and Following Dynasties Gallery).
Kaynak: “[Yeniden Basım] Dunhuang Hazine: Nadir ve Nadir Dunhuang Duvar Resimleri”, 07.10.2018, http://blog.sina.com.cn/s/blog_749bacc0102y2v7.html (Erişim 8.11.2021); “Xue Yantuo İmparatorluğu: kısa ömürlü bir çayır piyade gücü”, <https://www.163.com/dy/article/FIP2K94D0523AEN0.html>; “Xi’an Müzesi’nin İkinci Hikayesi”, <https://blog.daum.net/nhk2375/7164876> (Erişim 18.11.2021); “Tang Sancai Horse & Rider”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9948272874/in/album-72157635877855714/> (Erişim 8.05.2021).

Aşağıdaki sancak Orta Asya’da yaklaşık 1920’de Sir Marc Aurel Stein tarafından bulunan eski bir parçanın modern bir kopyasının bir parçasıdır. Orijinali, Çin’de VI.-VII. yüzyılda Tang Hanedanı döneminde yapıldı, ancak açıkça bir Sasanî tasarımına dayanmaktadır.⁸⁰ Sağ tarafta ise Japonya’da VI.-VII. yüzyılda dokunmuş, bir Sasanî orijinalini taklit eden bir ipek tekstilin yeniden üretimi yer almaktadır. Bu eserin orijinali Horyuji Tapınağı’nda tutulmaktadır. Bu eser Sasanî motifleriyle bağlantılıdır, ancak atların vücutlarındaki Çince karakterler olası Çin-Orta Asya üretimini düşündürür.⁸¹ Bu iki eserdeki motifler Sasanî orijinali olmakla birlikte atların kuyrukları Türk töresine uygun olarak düğümlüdür.

80 “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021).

81 “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021).

Görsel 46: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Motifli Sancak (I. İpek Parça: Çin, VI.-VII. yüzyıl, Tang Hanedanı; II. İpek Parça: Yaklaşık VI.-VII. yüzyıl, Japonya’da dokunan bir Sasani kumaşını taklit eden fitilli/kabartmalı ipek dokuma, Japonya, Nara’daki Shōsōin Deposunda (MS 754 yılında kuruldu) bulunmaktadır, orijinali ise Horyūji Tapınağı’ndadır).

Kaynak: “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021); “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021); Heleanor Feltham, “Lions, Silks and Silver: The Influence of Sasanian Persia”, *Sino-Platonic Papers*, Number 206 (August, 2010), 15, fig. 9.

Tang Hanedanı devrine ait aşağıdaki bronz aynada üstteki süvarinin Türk atışı ile bir tavşana ok attığı ve onun arkasındaki diğer süvarinin de bir kuşa daha önceden Türk atışı ile ok atmış olup artık önüne dönmekte olduğu görülmektedir.

Görsel 47: Tang Hanedanı Devrinde Türk Atışı Motifli Bronz Ayna (Bronz ayna, eserin iki farklı tondaki görüntüsü, Henan, Fugou İlçesinde ortaya çıkarıldı, çap 28.5 cm, Henan Museum, No 78)

Kaynak: Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “3.

Tang Hanedanlığı’nda bronz aynalar ve gümüş eşyalar üzerinde at avı desenleri”, Üçüncü Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021); “Boyalı Gou Shou Atı”, 27.01.2014, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlefb938802c0b242e9b1ea83c383f41498.html (Erişim 7.11.2021); “Sır altı parlaklığı - seramikler ve Henan Müzesi’ndeki diğerleri”, 30.07.20210, http://blog.sina.com.cn/s/blog_4f3b72f20100knxx.html (Erişim 7.11.2021).

2.7. Kore’de Goguryeo Krallığı Devrinde (MÖ 37-MS 638) Türk Atışı

Antik Türkiye, Türkler veya Dol-gwol (突厥), III.-V. yüzyıllarda Kuzey Asya civarında bulunuyordu. O sırada Goguryeo Krallığı (MÖ 37-MS 638)⁸² Kuzey Kore ve Mançurya arasında yer almaktaydı. Türkler ve Goguryeo, Çin’deki Tang Hanedanı’na karşı askeri ittifak kurdular ve kültür alışverişinde bulundular.⁸³ Koguryo halkı, MS V.-VI. yüzyılda Çin’in kuzey doğusunda ve Kore Yarımadası’nın kuzey kesiminde Çin Seddi’nin ötesinde bir imparatorluk yarattı ve bu imparatorluk Liaoning, Heilongjiang, Jilin eyaleti ve Güney Sibirya’yı işgal etti. 668’de Silla Krallığı (MÖ 57-MS 935)⁸⁴ konfedere ordusu ile Tang Hanedanı tarafından yok edildi.⁸⁵

82 Goguryeo Krallığı (MÖ 37-MS 668), Kore Yarımadası’nın kuzey ve orta kesimlerinde ve Mançurya’nın güney ve orta kesimlerinde yer alan bir Kore krallığıydı. Gücünün zirvesindeyken Goguryeo, Kore Yarımadası’nın çoğunu, Mançurya’nın büyük bölümlerini ve Doğu Moğolistan ve İç Moğolistan’ın bazı bölümlerini kontrol ediyordu. İşgal ettiği yerler arasında Güney Sibirya’da bulunmaktaydı. Bk. “Goguryeo”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Goguryeo> (Erişim 11.06.2021); Mieczky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

83 Türkler ve Koreliler arasında dil bazında kültürel etkileşim için bk. “Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/06/eski-korecede-turkce-odunc-kelimeler.html> (Erişim 12.05.2021).

84 Silla Krallığı (MÖ 57-MS 935): Kore Yarımadası’nın güney ve orta kesimlerinde kurulmuş eski krallıklardan biridir. Silla, Baekje ve Goguryeo ile birlikte Üç Kore Krallığı’nı oluşturmuştu. Bk. “Silla”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Silla> (Erişim 21.06.2021).

85 Mieczky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

Aşağıda sol taraftaki anıt mezar freskinde üsteki süvari avını Türk atışı ile avlamaktadır. Sol alt köşedeki süvari Hunlarda Türk atışını yapabilenlere izin verilen çifte kuş tüyünü başlığına takmıştır. Goguryeo Hanedanı devrine ait diğer bir anıt mezar⁸⁶ freskinde bir Türk savaşçısı (soldaki figür, hilal gibi keskin gözlü büyük şahin burunlu; sağdaki figür tipik bir Goguryeo insanı yüzüne sahip) ile güreşen Goguryeo savaşçısı yer almaktadır. Goguryeo ve Türkler arasında kurulan ittifak neticesinde Türk yayı ve Goguryeo yayı birbirlerini etkilemiştir. Türk yayı ile Kore yayı birbirlerine çok benzemektedirler.⁸⁷

Görsel 48: Goguryeo Krallığı Devrinde Türk Atışı I (I. Duvar Resmi: Muyongchong Anıt Mezarı, V. yüzyıl, Ji'an. Ana odanın kuzey duvarı: av sahnesi, 32. Duvar Resmi "Avlanma Adası"; II. Duvar Resmi: V. yüzyılın başları veya ortası, ssireum (Kore güreşi, Kore'nin geleneksel milli sporu) duvar resmi).

Kaynak: Sebastian Veg (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, 11; Ho-Tae Jeon, "Planlama Serisi: Tarihimizdeki Rekorlar: Yaşayanların Umudu, Ölülerin Rüyası, Goguryeo Mezar Duvar Resimleri", *Ses Kayıt Cihazı*, Vol.17 (Kış 2011), 43; "궁도 Gungdo - Korean Archery", <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).

Aşağıdaki V. yüzyıl Goguryeo Hanedanı duvar resimlerinden soldakinde iki avcının Türk atışı yaptığı bir av sahnesi yer almaktadır. Bu sahne altta büyütülerek tekrar verildi. Sağ tarafta ise hakemler nezaretinde Türk atışı ile hedefleri vuran, bir çeşit okçuluk müsabakası yapan süvariler bulunmaktadır. En soldaki süvari hedefi geçtikten sonra bir de Türk atışı ile hedefi vurmaktadır.⁸⁸

86 Goguryeo Krallığı devrindeki anıt mezarların Türk kurganları gibi yığma tepe şeklinde inşa edildikleri görülmektedir.

87 "궁도 Gungdo - Korean Archery", <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021); Sebastian Veg (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, September 2005, 9.

88 XIII ve XIV. yüzyıllarda Türklerin Kore üzerindeki etkileri için bk. "Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri)", <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).

Görsel 49: Goguryeo Kralığı Devrinde Türk Atışı II (I. Duvar Resmi: V. yüzyıl, Dongbyeok ön kamara tavanı, Hanseong Baekje Müzesi, 2016 Goguryeo Budizm Duvar Resimleri Özel Sergisi; II. Duvar Resmi: Deokheung-dong, Gangseo Bölgesi, Nampoikhal Şehri, Kuzey Kore, Duvar resminin restore edilmiş hali).⁸⁹

Kaynak: “Goguryeo mezarlarının hikayesi-Deokheungrigobun, Muyongchong, Gakjeomhong [Goguryeosa'nın ünlü sahnesi ④]”, <https://m.blog.daum.net/yonghwan6158/4601> (Erişim 6.05.2021); “궁도 Gungdo - Korean Archery”, <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).

Çin ve Kore’de Türk atışını tasvir eden eserler bu atışın atların dört ayaklarının da havada olduğu esnada yapıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türk veya İrani bir kavim oldukları tartışmalı olan Kimmerler (MÖ 2000-MÖ 800), İskitler (MÖ VIII. yy-MS III. yy), Sarmatlar (MÖ VI. yy-MS IV. yy) ve Amazonlar (MÖ VIII. yy-MS IV. yy?) tarafından Türk atışı yapıldığına dair arkeolojik kanıtlar çalışmada sunuldu. Bu milletlere ait edebî eserler günümüze ulaşmadığından, dilleri tam olarak bilinemediğinden milliyetlerini kesin olarak ispatlamak çok zordur. Genellikle hangi millete ait olduklarına dair getirilen deliller ikincil dereceden delillerdir. Bununla birlikte atlı göçebe yaşam tarzları ve gelenekleri ile daha çok Türk kültür havzasına yakın olduklarını ileri sürmek yanlış olmaz.

Kimmerleri gösteren eserlerde görüldüğü üzere biniciler, henüz üzengi icat edilmemiş olduğundan, Türk atışı sırasında dengelerini yitirmemek ve atlarının hakimiyetlerini kaybetmemek için dizgin kayışını sırtlarına geçirmekteydiler. Yunan eserleri incelendiğinde İskit ve Amazonlar tarafından Türk atışı yönteminin sadece at sırtında değil yaya olarak da yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Amazonların ok-yay dışında sapan, kement, balta, mızrak ve kılıçları da Türk atışı tarzında savurdıkları ve fırlattıkları neticesine ulaşılmaktadır.

“Part atışı”nın Partlar ile ilişkisi, sadece Plutarch’ın MÖ 53’te Carrhae Savaşı’nda bu atışın Romalılara karşı büyük bir başarı ile kullanıldığını açıklamasından kaynaklanmaktadır (Crassus

⁸⁹ Resmin restore edilmemiş görüntüsü için bk. “Süvari Saheedo”, <https://blog.daum.net/allspices/7569> (Erişim 6.05.2021).

24) . Plutarch'ın kaydı dışında Partlar ile çağdaş olan başkaca bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak ikonografik kanıtlar yukarıda belirtildiği üzere Partlardan çok daha önceki dönemlerde bu atış tekniğinin yapılmakta olduğunu göstermektedir. Söz konusu örneklerin tümü, Part Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlere ait olup "Parth atışı"nın Partlar tarafından yapıldığını gösteren bir tasvire henüz ulaşamamıştır. Buna karşın günümüzde yaygın olarak Part atışı adı ile anılan bu atış tekniği aslında Partlar (MÖ 247-MS 224) ile aynı dönemde hüküm süren Asya Hunları (MÖ 220-MS 216) ve Çin'deki Türkler tarafından da kullanılmıştır. Söz konusu dönemde Türklerin bu atışı yaptığını gösteren pek çok tasvir günümüze ulaşmıştır. O tarihten günümüze kadar da bu atış tekniği Türk milleti tarafından kesintisiz bir şekilde devam ettirilmiştir. Söz konusu tarihi verilerden dolayı dörtlüğe giderken geriye dönüp ok atma tekniğini Türk atışı şeklinde yeniden isimlendirdik.

Türk atışı yönteminin proto-Türkler ile başladığı anlaşılmaktadır. Çin'de Hsia Hanedanı (MÖ 2100-1600) zamanında yaşayan efsanevi "İ" [羿/Yi/Ho Yi] hakkındaki efsaneler ve onu Türk atışı yaparken gösteren gravür, bu atış yönteminin proto-Türkler tarafından çok erken devirlerden itibaren kullanılmaya başlandığına ve Çin'e taşındığına işaret etmektedir. Köken olarak proto-Türk kabul edilen, Kuzey Çin'de kurulan Chou/Zhou Devleti (MÖ 1122-MÖ 256), Hsiung-nu (Hun) tehdidine karşı Kral Wu-ling döneminde MÖ 307 tarihinde barbar (Hun) kıyafetinin resmi olarak benimsendiğini ve halkının ata binmek ve ok/yay kullanmak sanatlarını öğrenmeleri gerektiğini belirten bir emirname çıkarmıştır. Böylece zamanla at sırtındaki okçuluk yeteneği ve muhtemelen Türk atışı Çin askeri okçuluk çalışmasının bel kemiği haline gelmiştir.

Çin'de kurulan Türk hanedanları ve Çin'e yerleşen Türklerden kalan eserlerdeki Türk atışı sahnelerinden sadece bir kısmı (çok daha fazla sayıda eser bulunmaktadır) Qin Hanedanı (MÖ 221-MÖ 206) devrinden başlamak üzere çalışmada sunuldu. İçlerinden Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) devrine ait olan eserler Türk atışının Türk halkı tarafından yapıldığının ilk yaygın kanıtlarıdır. Bunları Batı Ji Hanedanı (MS 266-316), Batı/Kuzey Qi Hanedanı (MS 550-577), Tuyuhunlar (MS III.-VII. Yüzyıl) devri eserleri ile Birinci ve İkinci Göktürk Kağanlıklarını hakimiyeti altına alan Tang Hanedanı (618-907) devri eserleri takip etmektedir. Söz konusu eserlerden bir kısmı sunularak erken dönemde Türk atışı için en fazla kanıtın Çin'de mevcut olduğu ortaya konuldu. Çin'e ilaveten Goguryeo Hanedanı (MÖ 37-MS 638) ve Türkler arasındaki ittifak neticesinde Kore'de de Türk atışı yapıldığını gösteren eserler üretilmiştir. Bunlar da çalışmada sunuldu.

Çin'de ortaya çıkan eserler, İskitler ve Amazonların yaptığı gibi Türklerin de bu atış yöntemini sadece süvari olarak değil yaya olarak da uyguladıklarını, sadece ok-yay ile değil mızrak, kılıç ve sapan gibi diğer silahlara da uyarladıklarını ortaya koyar. Makale serisinin ikinci ve üçüncüsünde Türkler tarafından ok-yay dışında mızrak, kılıç ve tüfek gibi diğer silahların da at sırtında Türk atışı tarzında kullanıldığı sunulacaktır. Çalışmada sunulan Kore rölyeflerinden biri Türklerin bu atış tekniğini geliştirmek için oynadıkları kabak oyunu tarzında

bir oyunun Kore’de de oynandığını göstermektedir. Bu oyunun kabak oyunundan farkı ise daha kısa ve daha fazla sayıda hedef kullanılmasıdır. Kimmer, İskit, Çin ve Kore kaynaklı Türk atışı tasvirleri bu atışın atların dört ayaklarının da yerden kesildiği anda yapıldığını resmetmektedir. Bunun nedeni atışın hedefi vurabilmesi için sarsıntının en aza indirilmiş olması gerekmesidir.

Serinin daha sonra yayınlanacak olan (makaleler yayına hazırdır) iki makalesinde İslâm öncesi ve İslâmî dönemde, Türk devletleri tarafından devamlı olarak Türk atışı geleneğinin sürdürüldüğü somut kanıtları ile sunulacaktır. Böylece süvarilerin dörtnala giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atmasına neden Türk atışı denilmesi gerektiği kanıtları ile ispatlanmış olacaktır. Serinin dördüncü makalesinde ise diğer milletlerde Türk atışı konusu ele alınacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Ağasioğlu (Celilov), Feridun, *Etrusk-Türk Bağı*, Bakı 2011.

Akyurt, Serdal, *Trajanus Sütunu*, (Yüksek Lisans Sunumu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı), https://www.academia.edu/25951502/Trajanus_Sütunu (Erişim 18.11.2021).

Bayram, Tolunay (22 Ekim 2016), “Asur Kralı Asurbanipal’in Aslan Avı”, <https://arkeofili.com/asur-krali-asurbanipalin-aslan-avi/> (Erişim 12.05.2021).

Belis, Alexis M. ve Colburn, Henry P., “An Urartian Belt in the J. Paul Getty Museum”, *Getty Research Journal*, Number 12 (2020), the Getty Research Institute, 195-204.

Berkli, Yunus, *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011.

Berkmen, Haluk, “İskit Kültürü”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/361.pdf> (Erişim 18.11.2021).

Berkmen, Haluk, “Tarkandemos Parası”, <http://www.halukberkmen.net/pdf/88.pdf> (Erişim 18.11.2021).

Birinci, Necati (Editör), *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*, Cilt I, Yayına Hazırlayan: Yavuz Tiryaki, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1997.

Blunder, Caroline ve Mark Elvin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi VII. Cilt: Çin*, çev. Selçuk Esenbel, Levent Köker, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Cernenko, Ev ve McBride, Angus, M.V. Gorelik, *The Scythians (700-300 BC)*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London 1983.

Colburn, Henry P., “A Parthian Shot of Potential Arsacid Date”, *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review (DABIR)*, No 8 (2021), 35-40.

- Cold Weapon Research Institute (01.15.2018), “Total War” Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431> (Erişim 6.05.2021).
- Compareti, Matteo, “Literary Evidence for the Identification of Some Common Scenes in Han Funerary Art”, *Sino-Platonic Papers*, Number 160, Philadelphia September-2005, 1-14, http://www.sino-platonic.org/complete/spp160_han_funerary_art.pdf (Erişim 1.11.2021).
- Compareti, Matteo ve Cristoforetti, Simone, New Elements on the Chinese Scene in the “Hall of the Ambassadors” at Afrāsyāb along with a reconsideration of “Zoroastrian” Calendar, Università Ca’ Foscari Venezia, Venice, June 2007, https://www.researchgate.net/publication/287420208_The_Chinese_Scene_at_Afrasyab_and_the_Iranian_Calendar (Erişim 1.11.2021).
- Çakan, Varis, “Geçmişten Günümüze Çin”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (2017), 111-130.
- Çam, Fatma Bağdatlı, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük*, Sayı 8 (2018), 71-94.
- Çeşmeli, İbrahim, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (MS 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art-Sanat*, 3/2015, 45-96.
- del Chiaro, Mario A. “The Paris Painter, an Etruscan Vase-Painter”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 4 (Autumn, 1977), 572-574.
- Di Giuseppantonio Di Franco, P., Galeazzi, F., “Western Han Dynasty Mural Tombs: from the Use of Integrated Technologies to the Cybermap”, F. Contreras, M. Farjas & F.J. Melero (eds.), *Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, CAA2010*, 345-352, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/60817/55_DiGiuseppantonio_Galeazzi_CAA_2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim 18.11.2021).
- Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Durmuş, İlhami, “Sarmatlar”, *Türkler*, Cilt I, 637-647, <https://www.altayli.net/sarmatlar.html> (Erişim 18.11.2021).
- Durmuş, İlhami, “Saka-Pers Mücadelesi”, *Bilig*, 4 (Kış 1997), 49-53.
- Feltham, Heleanor, “Lions, Silks and Silver: The Influence of Sasanian Persia”, *Sino-Platonic Papers*, Number 206 (August 2010), 1-51.
- Gerey, Begmyrat, *Büyük Türk Part Devleti (M. Ö. 247-MS 224)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.
- Göksu, Erkan, “Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 2469-2481.
- Hasanov, Zaur, “İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültler ve Psikolojik Özellikler”, Rusçadan çev. Bağdagül Musa, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 288 (Ağustos 2016), 639-661.
- Herodotus*, by Henry Cary, Harper & Brothers Publishers, New York 1859.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Yunanca aslı ile karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973, https://www.academia.edu/8826656/Herodot_Tarihi_Herodotos_Çeviren_Müntekim_Ökmen_Azra_Erhat (Erişim 18.11.2021).
- Healy, Mark ve McBride, Angus, *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, Great Britain 1991.
- Huang, Fuhua ve Hong, Fan (translated and ed.), *A History of Chinese Martial Arts*, <https://books.google.com.tr/books?id=WG5uDwAAQBAJ&pg=PT169&lpg#v=onepage&q&f=false> (Erişim 18.11.2021).

- İnayet, Alimcan, “Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T’ang ve Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1 (2008), 141-147.
- İplikçioğlu, Bülent, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Ivanchik, Askold (accessed on 25 April 2018)., “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/scythians> (Erişim 19.05.2021).
- Ivanchik, Askold, “Scythians,” *Encyclopædia Iranica*, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/articles/literature_evaluation_scythians/scythians_iran_encyclopedia_2.html (Erişim 19.05.2021).
- Jeon, Ho-Tae, “Planlama Serisi: Tarihimizdeki Rekorlar: Yaşayanların Umudu, Ölülerin Rüyası, Goguryeo Mezar Duvar Resimleri” (기획연재 : 우리 역사 속 기록: 산 자의 소망, 죽은 자의 꿈, 고구려 고분벽화), *Ses Kayıt Cihazı* (기록인), Vol XVII, (Kış 2011), 40-57, <https://www.archives.go.kr/next/common/archivedata/render.do?filePath=2F757046696c652F70616c67616e2F3133323532333231363738312e706466> (Erişim 10.10.2021).
- Kahraman, Mutlu, *İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014.
- Kahraman, Mutlu, “Üzengi ve Eyerin Savaş Tarihindeki Önemi”, *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, Aralık 2017, 459-468.
- Kara, Gülnar, “Tang Hanedanı’nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları”, *Bilig*, Sayı 84 (Kış 2018), 45-67.
- Karaoğlu, Erhan (Nisan 6, 2018), “Suda Ansiklopedisinde Geçen İskit Okçuları Maddesinin Bir Çevirisi”, <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/suda-ansiklopedisinde-gecen-iskit-okculari-maddesinin-bir-cevirisi/> (Erişim 18.06.2021).
- Kurt, Mehmet, “Marcus Licinius Crassus (MÖ 112-53)’un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33 (2015), 151-170.
- “Lacquered suitcase with Painting of Hou Yi - Part2”, <https://artsandculture.google.com/asset/lacquered-suitcase-with-painting-of-hou-yi-part2/ZQHileQohUa8Xg> (Erişim 7.11.2021).
- Lippiett, Rick, “The Parthian”, *The Parthian Shot Newsletter of the British Horseback Archery Association*, Issue 2 (June 2010), 1-8, <http://comitatus.net/pdfs/newsletter-bhaa-issue-2.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- Littauer, M. A. ve Crowwel, J. H., *Wheeled Vehicles And Ridden Animals In The Ancient Near East*, E. J. Brill, Leiden/Koln 1979.
- Лукьяшко, С.И., “SCYTHICUS ACRUS. СТРЕЛКОВОЕ ОРУЖИЕ СКИФОВ. Часть 1”, *ВЕСТНИК ЮЖНОГО НАУЧНОГО ЦЕНТРА*, Том 11, № 4 (2015), 87-93, http://www.ssc-ras.ru/ckfinder/userfiles/files/87-92_Lukyashko_Ref.pdf (Erişim 10.10.2021).
- Maksud, Farhad ve Muradaliev, Rahmanali, “Göktürkler ve Üzenginin Yayılması Üzerine”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, Sayı 4 (Temmuz 2020), 287-302.
- Mayor, Andrienne, *The Amazons*, Princeton University Press, United States of America 2014.
- Meyer, Caspar, “From Scythian Ethnography to Aryan Christianity Herodotean Revolutions on the Eve of the Russian Revolution”, Chapter 8, T. Harrison and J. Skinner (eds.), *Herodotus in the Long Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, 200-223.
- McKenna, Amy (ed.), “Han Hanedanı Çin tarihi”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Han-dynasty> (Erişim 6.05.2021).
- Miecky’s the World via Archaeology (15.1.2008), “The Parthian Shot in Ancient Korea”, <https://blog.daum.net/mickywoo/12025776> (Erişim 21.06.2021).

- Нефедкин, Александр, *Сарматы (Первая тяжёлая конница степей)*, Яуза, Москва 2018. (Kitabı indirebilmek için şu adrese gidiniz, <https://iknigi.net/avtor-aleksandr-nefedkin/164822-sarmaty-pervaya-yazhelaya-konnica-stepey-aleksandr-nefedkin.html> (Erişim 10.10.2021).
- “2018 Xuewei No. 1 Mezar, çeşitli figürlere sahip altın nesnelere ortaya çıkardı”, <https://tv.cctv.com/2021/05/18/VIDEzZDOTB3P8OIm3A93wJwg210518.shtml?spm=C53121759377.PCO7tSikSfa8.0.0> (Erişim 31.10.2021).
- Novruzlu, Aziz, “Kimmer Kültürüne Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVIII, S. 32, 205-224.
- Old World Contacts / The Applied History Research Group / The University of Calgary, “Armies First - Second Period: 330 BCE - 1000 CE: Stirrups”, https://web.archive.org/web/20131018005122/http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/oldwrld/armies/stirrups.html (Erişim 21.06.2021).
- Öngel, Hasan Basri, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), 189-215.
- Özveri, Murat, “Başparmak Çekişi”, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=1278 (Erişim 13.10.2011).
- Özkan, S. (Çizim), “Eski Asur Mühürleri Kültepe”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/173960/mod_resource/content/1/6.a%20Eski%20Asur%2C%20Eski%20Babil%2CEski%20Suriye%20%2C%20İsin-Larsa%20Mühürleri%20%28a%29.pdf (Erişim 18.11.2021).
- Öztürk, Rukiye, *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (MÖ V. yy –MS VI. yy.)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007.
- Pfrommer, Michael, *Metalwork from the Hellenized East (Catalogue of the Collections)*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California 1993.
- Plutarch, *The Parallel Lives*, Vol VIII, Loeb Classical Library edition, 1916, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/plutarch/lives/crassus*.html (Erişim 28.10.2021).
- Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, çev. Frank E. Romer, University of Michigan Press, 1998.
- Roberts, Jeremy, *Chinese Mythology A to Z*, Second Edition, Chelsea House Publishing, United States of America 2009.
- Qurbanov, Araz, *Damğalar, Rəmzlər... Mənimşəmələr*, Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2013.
- Rostovtzeff, M., “The Parthian Shot”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, No. 2 (Apr. - Jun., 1943), 174-187.
- Schurmann, Ulrich, *The Pazyryk Its Use and Origin*, New York 1982, https://ia600204.us.archive.org/26/items/ThePazyrykItsUseAndOrigin/Schurmann_1982_Pazyryk.pdf (Erişim 18.11.2021).
- Simpson, John, “The Scythians: discovering the nomad-warriors of Siberia”, *Current World Archaeology*, Issue 84, Vol VII (August-September 2017), 14-19, <https://www.world-archaeology.com/features/the-scythians-discovering-the-nomad-warriors-of-siberia/> (Erişim 18.11.2021).
- Simpson, John ve Svetlana Pankova (Ed.), *The BP exhibition Scythians warriors of ancient Siberia*, at the British Museum from 14 September 2017 to 14 January 2018, the United Kingdom in 2017.
- Skrzhinskaya, M.V., “Yunan şiirinde Kimmer ve İskit Efsanelerinin Kahramanları ve MÖ VII-VI. Yüzyılların Vazo Resimleri”, *Antik Tarih Bülteni*, Sayı 4, 1986 (M. B. Скржинская. Герои киммерийских и скифских легенд в греческой поэзии и вазовой живописи VII—VI вв. до н. э. Вестник древней истории, № 4, 1986 г.), <http://ru-sled.ru/geroi-kimmerijskix-i-skifskix-legend-v-grechskoj-poezii-i-vazovoj-zhivopisi-vii-vi-vv-do-n-e/> (Erişim 18.11.2021).

- Susan, Erickson, “Ways of Facing the Dead in Ancient China”, *Arts Asiaticques*, tome 67, 2012, 19-34.
- Szczepanski, Kallie, “The Invention of the Saddle Stirrup”, <https://www.thoughtco.com/invention-of-the-stirrup-195161> (Erişim 26.06.2021).
- Şeker, Hamza, “İskit Süvari Tasvirli Ünik Drahmi”, *Art-Sanat*, 4/2015, 53-65, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/8772/109675> (Erişim 10.10.2021).
- Tarhan, M. Taner (2002). “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 597-610.
- Tastes of History, “Stirrups”, <https://www.tastesofhistory.co.uk/post/stirrups> (Erişim 21.06.201).
- Tellioglu, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- Türkoğlu, Seçkin, *Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- Tok, Zeki, *Tuyuhun Tarihi (MS III.-VII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020.
- Toptaş, Koray, “Asur Belgelerinde Kimmerler”, *Akademik Bakış*, Cilt XIV, Sayı 27 (Kış 2020), 31-60.
- Tumanyan, Garegin S., “Cimmerian and Scythian Funerary Rituals in the South Caucasus”, *Near Eastern Archaeology*, September 2017, 196-201.
- Veg, Sebastian (Ed. ve koordinatör), *Preservation of the Koguryo Kingdom Tombs*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, September 2005, <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-275-1.pdf> (Erişim 10.10.2021).
- Voon, Claire, “Çin’in Kadim Hazinesinin Gişe Rekortmeni Olan Bir Yeşim Mezar Elbisesinden Terracotta Savaşçılara”, *Hyperallergic* (bağımsız sanat gazeteciliği), 12 Haziran 2017, <https://hyperallergic.com/374312/from-a-jade-burial-suit-to-terracotta-warriors-a-blockbuster-display-of-chinas-ancient-treasures/> (Erişim 3.10.2021).
- Wallace, Leslie V., “Representations of Falconry in Eastern Han China (A.D. 25-220)”, *Journal of Sport History*, Volume 39, Number 1 (Spring 2012), 99-109.
- Wallace, Leslie, “A Biographical Approach to the Study of the Mounted Archer Motif during the Han Dynasty”, *Memory As Agency in Ancient China: Shaping the Life History of Objects*, ed. Francis Allard, Yan Sun, Kathryn M Linduff, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, New York 2018, içinde 197-215, https://www.academia.edu/38328997/A_Biographical_Approach_to_the_Study_of_the_Mounted_Archer_Motif_during_the_Han_Dynasty (Erişim 10.10.2021).
- White, William Charles, *Tomb tile pictures of ancient China; an archaeological study of pottery tiles from tombs of western Honan, dating about the third century B.C.*, The University of Toronto Press, Toronto 1939.
- Wisniowski, Marie-Therese, “Timelines of Fabrics, Dyes and Other Stuff Edition 2.5 [1-17] Art Resource”, <http://artquill.blogspot.com/2014/01/timelines-of-fabrics-dyes-and-other.html> (Erişim 14.05.2021).
- Yıldırım, İbrahim, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, C. X, 625-634.
- Zhou, Xiuqin, “Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong”, ed. Victor H. Mair, *Sino-Platonic Papers*, Number 187 (April, 2009), 1-380.

Dijital ve Görsel Kaynaklar/Digital and Visual References

- “Alán vértések Traianus oszlopának domborművén”, [https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_\(Ausschnitt_01\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Kárpát-medence_története_a_honfoglalásig#/media/Fájl:028_Conrad_Cichorius_Die_Reliefs_der_Traianssäule_Tafel_XXVIII_(Ausschnitt_01).jpg) (Erişim 10.05.2021).
- “Amazonomachi”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010277136> (Erişim 27.06.2021).
- “Amazons in battle Etruscan vase by Nazzano Painter Virginia Museum of Fine Arts”, <https://twitter.com/amayor/status/1047246611972157440/photo/2> (Erişim 22.06.2021).
- “Amazonensarkophag”, <https://www.khm.at/objektdb/detail/50832/> (Erişim 18.06.2021).
- “Amu Derya (Oxus) Hazinesinde İskit Türkleri”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/10/amu-derya-oxus-hazinesinde-iskit.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Antik Çağdan Sui, Tang ve Beş Hanedanlığa Peyzaj Resminin Gelişimi (Bölüm 1)”, <http://www.zgshy.com.cn/news/458.html> (Erişim 1.11.2021).
- “Antik Çin Resim Sanatı (3)”, https://www.sj33.cn/ys/hhys/200605/8750_3.html (Erişim 18.11.2021).
- “Armies and soldiers Roman and Chinese military systems”, <http://www.chinavrome.org/armies-and-soldiers.html> (Erişim 7.05.2021).
- “Attic black-figure white-ground lekythos”, <https://2500years.culture.gov.gr/en/chapters/i-machi-tou-marathona/attiki-melanomorfi-likithos-leukou-vathous> (Erişim 18.05.2021).
- “Black-figured Alabastron: A Hoplite and an Archer”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/10.+porcelain%2c+faience%2c+ceramics/1002144> (Erişim 12.05.2021).
- “Bowl (4th–2nd century BC)”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325839> (Erişim 28.10.2021).
- “Brocade of kings hunting lions”, <https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/4407804963/in/pool-1335393@N20/> (Erişim 13.05.2021).
- “Brocade of Four Kings Hunting Lions”, <http://www.sckans.edu/~gray/scrol.html> (Erişim 13.05.2021).
- “Bronz Kutsal Ağaç”, <https://www.sxd.cn/#/collection/detail/152> (Erişim 7.11.2021).
- Cam, Hoshi (ほしからず), “Kuzey Göçebe Atlılardan Part Atışı mı?”, 26.01.2007, <http://avantdoublier.blogspot.com/2007/01/> (Erişim 31.01.2021).
- “Carrhae Muharebesi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Carrhae_Muharebesi (Erişim 11.06.2021).
- “Chalcedony Assyrian (?) cylinders, warriors on horseback to left, attacking a lion”, <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00024374001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=281&itemx=319> (Erişim 30.10.2021).
- Chanfei, Xu ve Shen Chen, “Han İmparatoru Wu, Batı Bölgelerini uğurlu bulutları ve kanatları olan bir Tianma ile mi deldi?”, 02.08.2016, https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1507431 (Erişim 1.11.2021).
- “Chapter 76; Graphic Design for Textile”, <http://guity-novin.blogspot.com/2014/03/chapter-76-graphic-design-for-textile.html> (Erişim 14.05.2021).
- Çimen, Gizem, “Yunan Vazosunda 2500 Yıllık Savaşçı Amazon Kadın İmgesi”, 6 Eylül 2015, <https://arkeofili.com/yunan-vazosunda-2500-yillik-savasci-amazon-kadin-imesi/> (Erişim 30.10.2021).
- “Çin’de Bulunmayan Duvar Resimlerinin Komple Koleksiyonu: Gansu, Ningxia, Sincan”, <https://www.163.com/dy/article/E17F7OFR0521PSGL.html> (Erişim 7.11.2021).
- “Çin Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Çin_Hanedanı (Erişim 2.11.2021).

- “Çin/China and The Turks (Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri), <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/cin-china-and-turks.html> (Erişim 15.05.2021).
- “Çin Mirası _Bronze 8 _Bronze Tanrı Ağacı”, http://www.360doc.com/content/15/0620/13/17799864_479387768.shtml (Erişim 7.11.2021).
- “Cylinder Seal”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1869-0122-10 (Erişim 30.10.2021).
- “Dinastia han, son parietale bir uso funerario con scena di caccia, 206 ac-220 dc. CA”, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_\(Rome\)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc_ca_01.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_China_in_the_Museo_nazionale_d%27arte_orientale_(Rome)#/media/File:Dinastia_han_lastra_parietale_a_uso_funerario_con_scena_di_caccia_206_a.c.-220_dc_ca_01.JPG) (Erişim 26.06.2021).
- “Doğu Han Hanedanlığı Taş Rölyefi Xi'an Steles Ormanı Müzesi'nde Toplandı 1”, http://www.360doc.com/content/12/0708/13/8413713_222970099.shtml (Erişim 7.11.2021).
- “Dörtmala koşan atını sürerken bir Part vuruşunu gerçekleştiren bir savaşçı tasarımına sahip bir mezar yapısı tuğası”, <https://www.gettyimages.ac/detail/news-photo/brick-from-a-tomb-structure-with-a-design-of-a-warrior-news-photo/152195046?adppopup=true> (Erişim 1.11.2021).
- “Drinking cup (kylix)”, <https://collections.mfa.org/download/153712> (Erişim 18.06.2021).
- “Dünyadaki Sekiz Dövüş Sanatlarının Kurucusu”, <http://tx2.17173.com/content/2010-08-25/20100825151348400.shtml> (Erişim 6.11.2021).
- “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336590775/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpbj9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).
- “Eastern Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10336587475/in/photolist-gKpJjk-gKpHkr-gKpsPm-gKpbj9-gKpPYX-gKq9Su-2hmNW5m-gKq2yv-gKpF9d-2hmNdUQ-gKqezc-8MHQPh-89Ck96-2hmNeiW-gKp78x-gKq4SX-2hmNea4-2hmNW3N-2hmLq8s-gKqN76-gKqpK2-d2e7Pf-89CzAT-V8n2i7-xotKTs-QctkvL-89Cre4-93LyFC-VPuZVY-EUrpqW-2hmLqkg-RLSL1F-VPvrH9-2hmLqh5-WmdFCY-2gGpDDZ-V8mVLL-FPRgJZ-9m6Ckv-VPv9Bq-2hmNezx-NwABNR-VPuU35-VPv4Fd-Hfd5dr-WmdCQd-W9P7B5-WdaFHM-VPv1Tu-2hmLq2v/> (Erişim 14.05.2021).
- “Eastern Han Stone Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10268185825/> (Erişim 7.05.2021).
- “Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/06/eski-korecedeturkce-odunc-kelimeler.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Falképfestészet a 14. század első felében”, <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-8-evfolyam/magyarorszagi-falkepfesteszet-es-miniaturamuveszet-a-14-szazadban/falkepfesteszet-a-14-szazad-első-feleben> (Erişim 15.05.2021).
- “Figurine of a Horseman”, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/209760> (Erişim 30.10.2021).
- “Fitting for a Chariot Canopy”, <https://www.miho.jp/en/collection/0416/> (Erişim 27.06.2021).
- “Geleneksel Çin Resminin Takdiri 02: Jiayuguan Weijin Duvar Mezarı Portre Tuğlası - 01 Atıcılık Avcılık”, http://blog.sina.com.cn/s/blog_52248f810100dspb.html (Erişim 7.11.2021).

- “Gerçek dokuz katlı iblis kulesinde yine çok sayıda hazine görülüyor ve uzmanlar seslenmeye devam ediyor: iyi şeyler”, <https://new.qq.com/rain/a/20210427a01d6m00> (Erişim 8.11.2021).
- “Greco-Persian Gems”, Classical Art Research Centre, <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Greco-Persian> (Erişim 28.10.2021).
- “궁도 Gungdo - Korean Archery”, <https://www.facebook.com/gungdomaster/posts/korean-bow-and-turkish-bowturkish-bow-and-korean-bow-are-very-similar-composite-/1024280580962555/> (Erişim 6.05.2021).
- “Goguryeo”, <https://en.wikipedia.org/wiki/Goguryeo> (Erişim 11.06.2021).
- “Goguryeo mezarlarının hikayesi-Deokheunrigobun, Muyongchong, Gakjeomhong [Goguryeosa'nın ünlü sahnesi ④]”, <https://m.blog.daum.net/yonghwan6158/4601> (Erişim 6.05.2021).
- “Han Hanedanı Arbalet III”, <https://historum.com/threads/han-dynasty-crossbow-iii.179336/> (Erişim 18.11.2021)
- “Han Hanedanı Taş Rölyef”, <https://wantubizhi.com/image.aspx> (Erişim 1.11.2021).
- “Han mezarı 102, Yaozhuang Hanjiang İlçesi, Jiangsu” <https://r.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KAGU200004004&dbcode=&dbname=WWBJ7911&pcode= WWBT&vMTkyNzhSKOMzODR6aDRYbkQwTFRnMlgyaHN4RnJDVVI3dWZaT2RuRml6a1U3ektMaXpNZTdhNEh0SE1xNDlGWUk=> (Erişim 6.11.2021).
- “Han Tomb Brick”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10340459485/in/album-72157636747751666/> (Erişim 8.05.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Qin ve Han Hanedanlarından Batı Jin Hanedanlığı'na tuğla portreler ve mezar duvar resimleri üzerindeki av desenleri”, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “3. Tang Hanedanlığı'nda bronz aynalar ve gümüş eşyalar üzerinde at avı desenleri”, Üçüncü Başlık, 04.12.2017, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/hlyslwth/article59c56465087644cca34a8ea343f6da20.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Pinsuo oyun araba portre karoları”, 12.10.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlef05d61fc6c524a91bcc31eab440053c4.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Ünite 3 Han Hanedanlığı Müzik ve Dans Sanatı”, 20.07.2015, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/clzl/wzjl/hzyhwnwjpz/dybfsssh/article6f7de2e198c24051b7c6e40e77513085.html (Erişim 7.11.2021).
- Henan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Henan Eyaleti Kültürel Eserler Bürosu, “Boyalı Gou Shou Atı”, 27.01.2014, http://www.chnmus.net/sitesources/hnsbwy/page_pc/dzjp/mzyp/articlefb938802c0b242e9b1ea83c383f41498.html (Erişim 7.11.2021).
- “Hou Yi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Hou_Yi (Erişim 8.05.2021).
- “İskit/Saka/Part Türkleri; Giyim-Tekstil”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/12/iskitsakapart-turkleri-giyim-tekstil.html> (Erişim 12.05.2021).
- “İskitler/Scythians”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/07/iskitler-scythians.html> (Erişim 12.05.2021).
- “Jiuyuangang'da yaşamış olan insanlar”, <http://news.96hq.com/zhanhui/20191122/4614.html> (Erişim 8.11.2021).
- “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Desen (Sayfa 1)”, <https://m.yao51.com/jiankantuku/nshswssy.html> (Erişim 1.11.2021).

- “Кіммерійці - стародавні кочівники Північного Причорномор'я” <http://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriytsi-starodavni-kochivnyky-pivnichnogo-prychornomor-ya> (Erişim 12.05.2021).
- “King Wuling of Zhao”, https://en.wikipedia.org/wiki/King_Wuling_of_Zhao (Erişim 24.06.2021).
- “Kutsal Sanxingdui ağacının sergi için yurt dışına gitmesi neden kalıcı olarak yasaklanmıştır?”, http://www.360doc.com/content/18/1007/23/4616719_792816527.shtml (Erişim 6.11.2021).
- “Kuzeyli eşraf, Hu hükümdarlarıyla işbirliği yapmayı seçti”, <http://baijiahao.baidu.com/s?id=1678443213869436626&wfr=spider&for=pc> (Erişim 8.11.2021).
- “Les Etrusques en Campanie: Les Lébès de Capoue”, <http://arossf.over-blog.com/2018/02/les-etrusques-en-campanie.html> (Erişim 30.04.2021).
- Lianhua, Zhu (连华, 朱), “Xi'an'daki Küçük ve Orta Boy Han Mezarlarından Çıkarılan Sırlı Çömleklerin Dekoratif Görüntüleri Üzerine Kısa Bir Tartışma”, Çince Metinsel Kalıntılar (中原文物), Sayı 4 (2018), 80-86, <http://www.han-art.net/view.asp?id=204> (Erişim 8.11.2021).
- “Military of the Han dynasty”, https://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_the_Han_dynasty (Erişim 7.05.2021).
- “Mississippi 1977.3.243 (Vase)”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Mississippi+1977.3.243&object=vase> (Erişim 30.10.2021).
- “Murals from a tomb of Northern Qi Dynasty (550–577 AD) in Jiuyuangang, Xinzhou, showing a rural hunting scene on horseback”, https://en.wikipedia.org/wiki/Six_Dynasties#/media/File:Tomb_of_Northern_Qi_Dynasty_in_Jiuyuangang,_Xinzhou,_Mural_01.jpg (Erişim 8.05.2021).
- “Northern Qi”, https://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Qi (Erişim 10.06.2021).
- “Ön-Türk Uygarlığının Önemi”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/05/on-turk-uygarliginin-onemi.html> (Erişim 18.05.2021).
- “Parthian shot”, https://en.wikipedia.org/wiki/Parthian_shot (Erişim 4.05.2021).
- “Pazırık'tan Gordion'a Türk Dünyası I”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-i.html> (Erişim 8.02.2021).
- “Pazırık'tan Gordion'a Türk Dünyası- IV”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html> (Erişim 30.04.2021).
- “Pélice con una escena que muestra a Herakles enfrentándose a las Amazonas, 480-470 a. de C. Detalle de amazona”, <https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Pelikai#/media/File:AmazonaLuchandoDetalleDePélice480-470AC.jpg> (Erişim 18.06.2021).
- “Phoenix headed amphora”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42376> (Erişim 28.10.2021).
- “Picha:Tomb brick k.JPG”, https://sw.wikipedia.org/wiki/Picha:Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.11.2021).
- “Pictorial Stones of Eastern Han Dynasty in Shaanxi”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913149126/in/photostream/>; <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913200294/in/photostream/> ve <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9913156156/in/photostream/> (Erişim 15.05.2021).
- “Plaque de frise; Frise de Magnésie du Méandre”, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010252247> (Erişim 27.06.2021).
- Pomponius Mela, Chorographia, <https://topostext.org/work/145#1.114> (Erişim 31.10.2021).
- “Pottery: red-figured calyx-krater decorated on both sides with Arimasps fighting griffins”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1931-0113-1 (Erişim 18.06.2021).

- “Rölyef: Taş Rölyef Tuğla Desen (Sayfa 2)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p2.html (Erişim 1.11.2021).
- “Sanat-Resim Ciltleriyle İlgilenmek•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri] Sanatın Hazineleri Görüntülerin Dünyası-Çin Sanat Tarihi•Qin-Qin Öncesi ve Han Resimleri (6)”, 26.8.2015, https://mp.weixin.qq.com/s?__biz=MjM5NTIxMTU5OA==&mid=210020829&idx=1&sn=15dd97613f35eabe7daf8aa0b886dbdc#rd (Erişim 1.11.2021).
- “Sanxingdui Müzesi”, <https://www.sxd.cn/#/> (Erişim 7.11.2021).
- “Sanxingdui Bronz İlahi Kuş Ağacı: Efsanevi ebeğümeci ağacı, Çin’ in “Hua”sı bundan gelir”, <https://inf.news/zh-my/culture/01215387abd823cbe8f7ca068ca7f74e.html> (Erişim 6.11.2021).
- “Sanxingdui ve Chengdu arasındaki ilişki nedir?”, https://m.thepaper.cn/baijiahao_12268552 (Erişim 7.11.2021).
- “Scythian archer”, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=London+E+135&object=Vase&redirect=true> (Erişim 4.05.2021).
- “Sarcophagus with fighting Amazons”, <https://artsandculture.google.com/asset/sarcophagus-with-fighting-amazons-unknown/eAEhWukHNTA1SQ> (Erişim 30.06.2021).
- “Shield-ornament (?); harness-fitting; horse-harness”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-1231-24 (Erişim 14.05.2021).
- Seidel, Jamie, “Unutulmuş Antik Yunan kavanozu, kement kullanan bir Amazon olan ilk harika kadının görüntüsünü içeriyor” (Adrienne Mayor ile Röportaj), 25 Haziran 2015, <https://www.news.com.au/technology/science/archaeology/forgotten-ancient-greek-jar-contains-image-of-the-first-wonder-woman-a-lassowielding-amazon/news-story/0d143686e6cb180ebfc87af275f939b3> (Erişim 30.10.2021).
- Smith, Patrick Scott, “Parthian-Scythian Relations”, World History Encyclopedia, 21 December 2020, <https://www.worldhistory.org/article/1653/parthian-scythian-relations/> (Erişim 10.10.2021).
- “Sır altı parlaklığı - seramikler ve Henan Müzesi’ndeki diğerleri”, 30.07.20210, http://blog.sina.com.cn/s/blog_4f3b72f20100knxx.html (Erişim 7.11.2021).
- “Silla”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Silla> (Erişim 21.06.2021).
- “State Hermitage Museum, St. Petersburg: Sasanian Metalwork”, <https://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmsasanian.html> (Erişim 14.05.2021).
- “Suda: Suda sözlüğü, Suda ansiklopedisi”, <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-suda-suda-sozlugu-suda-ansiklopedisi-8658/> (Erişim 18.06.2021).
- “Süvari Saheedo”, <https://blog.daum.net/allspices/7569> (Erişim 6.05.2021).
- “Şanlıurfa Müzesi Ve Mozaik Müzesi Tarihe Yolculukta Yol Gösteriyor”, <https://twitter.com/urfaogretmenevi/status/990239343590694912?lang=da> (Erişim 4.05.2021).
- “Tang Ordusunda Türkler”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_ordusunda_Türkler (Erişim 15.05.2021).
- “Tang Hanedanı”, <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp2kvVGFuZ19lYW5lZGFuZmFueQ> (Erişim 15.05.2021).
- “Tang Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tang_Hanedanı(Erişim 15.05.2021).
- “Tang Sancai Horse & Rider”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/9948272874/in/album-72157635877855714/> (Erişim 8.05.2021).
- “Tomb Gate”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/696827> (Erişim 6.11.2021).

- “Kabartma Taş Kabartma Tuğla Deseni (Sayfa 7)”, https://m.yao51.com/jiankangtuku/nshswssy_p7.html (Erişim 1.11.2021).
- “THE ARIMASPOI FIGHTING Griffin”, <https://www.theoi.com/Phylos/Arimaspoi.html> (Erişim 18.06.2021).
- “Tomb Bricks, Six Dynasties”, <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/32864063783/in/album-72157681785666846/> (Erişim 8.05.2021).
- “Traianus Sütunu-MS.2.yy”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/01/traianus-sutunu-ms2yy.html> (Erişim 16.05.2021).
- “Trajan’s Column”, https://en.wikipedia.org/wiki/Trajan’s_Column (Erişim 11.05.2021).
- “Tuğla Rölyef”, http://www.npm.edu.tw/exh99/sharing/ebb/img_90.html (Erişim 1.2.2020).
- “Türk atışı yapan bir Çinli”, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Tomb_brick_k.JPG (Erişim 7.05.2021).
- “Türk Kültüründe Asker ve Silah”, <http://mustafaasir.blogspot.com/2016/05/turk-kulturunde-asker-ve-silah.html> (Erişim 18.11.2021).
- “Xi’an Müzesi’nin İkinci Hikayesi”, <https://blog.daum.net/nhk2375/7164876> (Erişim 18.11.2021).
- Xiuzhen, Shen (ed.), “Han Portre Tuğlaları | İnç kare, kılıç, ışık ve kılıç gölgesi, afiş avcılığı ve avcılık”, 20.12.2018, <http://shenbiji.com/news-detail.asp?id=1923&N=6> (Erişim 7.11.2021).
- “Xue Yantuo İmparatorluğu: kısa ömürlü bir çayır piyade gücü”, <https://www.163.com/dy/article/FIP2K94D0523AEN0.html> (Erişim 6.05.2021).
- “[Yeniden Basım] Dunhuang Hazinesi: Nadir ve Nadir Dunhuang Duvar Resimleri”, 07.10.2018, http://blog.sina.com.cn/s/blog_749bacc0102y2v7.html (Erişim 8.11.2021).
- Yiğit, Fatih Mehmet, “(Proto) Ön Türklerin Altın Çağları”, <https://turkologfatihmehmetyiigit.blogspot.com/2019/05/turklerin-altin-cagi-1-turkmenistann.html?showComment=1608973392926&m=1> (Erişim 31.10.2021).
- Youbing, Chen, “Antik Çin Heykeli No. 5”, <http://www.guoxue.com/?p=40303> (Erişim 1.11.2021).
- “Who was Ashurbanipal?”, https://blog.britishmuseum.org/who-was-ashurbanipal/?_gl=1*_m35bcc*_ga*_MTk2Mjg4MjI5MS4xNjEwMTk5MzIw*_ga_08TLB9R8X1*_MTYyMDk5MjAyNC4zMjI4xLjE2MjA5OTU2ODEuMA (Erişim 14.05.2021).
- “Wall Panel; Relief”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-13 (Erişim 31.10.2021).
- “Wolf Dragons and Turkish Shot-Turkish Culture and Art”, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/09/wolf-dragons-and-turkish-shot-turkish.html> (Erişim 9.05.2021).
- “Wu Zetian”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Wu_Zetian (Erişim 11.06.2021).
- “Zhou Hanedanı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zhou_Hanedanı (Erişim 24.06.2021).